

ไหว้ครู-ไหว้โคธ:

บทวิจารณ์ทางวัฒนธรรม
และประเพณีไทย

กำธร เลี้ยงสังธรรม

นักศึกษาปริญญาโท

คณะนิติศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เมื่อต้นปีการศึกษา 2528 ได้เกิดเรื่องกระทบกระทั่งกันขึ้น ระหว่างนักศึกษากับอาจารย์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อันเนื่องมาจากการไหว้ครูในพิธีไหว้ครูประจำปีของมหาวิทยาลัย โดยฝ่ายนักศึกษาซึ่งนำโดยองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (อมธ.) ได้ถือโอกาสวิจารณ์ความเป็นครูของครูบาอาจารย์ปัจจุบันในพิธีไหว้ครูครั้งนี้ ส่วนทางฝ่ายอาจารย์ บางส่วนเกิดความไม่พอใจที่ถูกวิจารณ์และมีปฏิกิริยาตอบโต้ ซึ่งการตอบโต้ในเชิงหลักการและปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรนั้น ได้แก่ การตอบโต้ของสภาอาจารย์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นับเป็นเรื่องอื้อฉาวที่เกิดขึ้นแต่ต้นปีการศึกษานี้ในหมู่วรรณศาสตร์ และย่อมจะเล็ดลอดรู้ไปถึงบุคคลภายนอกด้วยเป็นธรรมดา

ต่อมาวารสาร “ศิลปวัฒนธรรม” ปีที่ 6, ฉบับที่ 11, กันยายน 2528 ในคอลัมน์สโมสรศิลปวัฒนธรรม อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้เขียนบทความชื่อ “พิธีกรรมไหว้ครูสำหรับมหาวิทยาลัยไทยปัจจุบัน” ซึ่งได้วิจารณ์พิธีไหว้ครูในมหาวิทยาลัยทั้งในแง่ที่มาทางประวัติศาสตร์, สาระสำคัญและรูปแบบใหม่ที่คิดว่าเหมาะสมกับสภาวะปัจจุบัน ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่าบทความของอาจารย์นิธินี้อาจจะเป็นผลสะท้อนจากการกระทบกระทั่งกันในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ดังกล่าว เพราะได้เขียนขึ้นหลังเหตุการณ์นั้นไม่นานและประเด็นสำคัญที่นำมาวิจารณ์นั้นก็ดูจะมีความเกี่ยวข้องกับประเด็นที่มี

การโต้แย้งกันในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อย่างใกล้ชิด ถ้าข้อสันนิษฐานของข้าพเจ้าไม่ผิด บทความของอาจารย์นิธินี้ควรจะถือว่าเป็นปฏิกิริยาของบุคคลภายนอกที่มีต่อการกระทบกระทั่งกันในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ดังกล่าว ซึ่งชาวธรรมศาสตร์ควรรับฟังเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ บทความของอาจารย์นิธิดังกล่าวยังเป็นเครื่องกระตุ้นให้มีการอภิปรายปัญหานี้ในวงกว้างออกไปอีกด้วย

ปัญหากระทบกระทั่งในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และบทความของอาจารย์นิธิดังกล่าวมีประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่า พิธีไหว้ครูของไทยที่กระทำกันอยู่ตามสถานศึกษาในปัจจุบันนี้เป็นการไหว้ใคร ระหว่างครูบาอาจารย์ที่เป็นมนุษย์ปุถุชน, ความเป็นครูอันเป็นนามธรรม หรือหลักการนามธรรมบางประการ ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปได้ตามยุคสมัย

ข้าพเจ้าได้ติดตามเรื่องนี้ด้วยความสนใจและใคร่จะมีส่วนร่วมการอภิปรายปัญหานี้ในฐานะที่เป็นชาวธรรมศาสตร์ด้วยคนหนึ่ง แม้ว่าเรื่องนี้จะเป็นเรื่องภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่มหาวิทยาลัยแห่งนี้ก็มิได้แยกออกจากสังคมไทยเป็นเอกเทศ และเรื่องนี้มีลักษณะเป็นหลักการทั่วไปซึ่งอาจจะเกิดขึ้นในสถาบันการศึกษาอื่น ๆ อีกได้ ข้าพเจ้าจึงได้นำเอาทัศนะของฝ่ายต่าง ๆ ตลอดจนทัศนะของข้าพเจ้าเอง มาเสนอต่อสาธารณชน เพื่อให้ช่วยกันพิจารณาถึงความถูกต้อง, ความเป็นธรรม และความเหมาะสมในวงกว้างต่อไป

ต้นเรื่อง

เรื่องนี้มีมูลเหตุมาจากบทความเรื่อง “แต่ วิญญาณครูที่ถ้ามถึง” ของโศจนะ การม ซึ่งลงพิมพ์ใน **จุลสารไหว้ครู** ของชุมนุมพุทธศาสน์และประเพณีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อสามปีก่อน บทความนี้มีเนื้อหาวิจารณ์ความเป็นครูของอาจารย์มหาวิทยาลัยในปัจจุบันว่าประพฤตินั้นไม่ควรแก่การเคารพบูชาของศิษย์ต่างจากครูบาอาจารย์สมัยก่อน, เรียกร้องให้อาจารย์มหาวิทยาลัยปัจจุบันทบทวนบทบาทของตนเอง และตั้งความหวังว่าในพิธีไหว้ครูจะได้พบกับครูบาอาจารย์ที่ควรแก่การเคารพบูชาของศิษย์

ที่ว่าบทความนี้เป็นมูลเหตุก็เพราะว่า ในวันที่ 11 กรกฎาคม 2528 อันเป็นวันที่กำหนดให้เป็นวันไหว้ครูของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปีการศึกษานั้น นายก อมธ. ได้นำเอาบทความนี้มาอ่านในพิธีไหว้ครู โดยได้ตัดตอนข้อความที่รู้สึกว่ารุนแรงออกไปบ้าง และได้ชี้แจงจุดประสงค์ของการไหว้ครูในปีนั้นว่า ต้องการจะรำลึกถึงพระคุณของอาจารย์ทุกท่านที่ได้สั่งสอนศิษย์มา และอาจารย์ก็จะได้รับลึกถึงตนเองด้วยการรับฟังเสียงสะท้อนจากศิษย์ในโอกาสเดียวกัน

คำกล่าวของนายก อมธ. นี้ได้ก่อให้เกิดความ

ไม่พอใจแก่อาจารย์และนักศึกษาบางส่วน โดยถือว่าเป็นการลบหลู่ครูบาอาจารย์ และเรียกร้องให้มีการพิจารณาความผิดของนายก อมธ. ครั้งนี้ด้วย กระทั่งมหาวิทยาลัยได้จัดให้มีการประชุมร่วมกันระหว่างฝ่ายต่าง ๆ อันได้แก่ รองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา, ผู้ช่วยคณบดีฝ่ายการนักศึกษา 8 คณะ, ตัวแทน อมธ., ตัวแทนสภานักศึกษา, ตัวแทนคณะกรรมการการนักศึกษา 8 คณะ และตัวแทนชุมนุมและชมรมนักศึกษาต่าง ๆ เพื่อพิจารณาปัญหาการกระทบกระทั่งกันครั้งนี้

ในการประชุมร่วมกันดังกล่าว สภาอาจารย์ได้เสนอ “มติในปัญหาการไหว้ครูของ อมธ.” ต่อที่ประชุม โดยผ่านทางรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา เพื่อให้ที่ประชุมได้ร่วมกันพิจารณา มติของสภาอาจารย์นี้ขึ้นจากความดำหนิการกระทำของ อมธ. ว่า อมธ. ไม่เข้าใจความหมายของพิธีไหว้ครูและวิจารณ์ครูบาอาจารย์ผิดกาลเทศะ การกระทำของ อมธ. เป็นเพียงการทำผิดกาลเทศะเท่านั้น จึงไม่ใช่การกระทำความผิดที่มหาวิทยาลัยจะต้องพิจารณาแต่ประการใด การทำผิดกาลเทศะของ อมธ. นี้ผู้เสียหายที่แท้จริงคือนักศึกษาผู้ร่วมพิธี จึงควรให้นักศึกษาได้ว่ากล่าวกันต่อไปตามระบบการปกครองตนเองของนักศึกษา ที่ประชุมออกจะยอมรับมติของสภาอาจารย์ดังกล่าว แม้จะไม่ได้มีการแสดงออกอย่างชัดเจนก็ตาม เพราะด้านหนึ่งก็ได้ตำหนิการกระทำของ อมธ. และอีกด้านหนึ่งก็ช่วยลดกระแสความรุนแรงของปัญหาจากการลบหลู่ครูบาอาจารย์เป็นเพียงการกระทำที่ผิดกาลเทศะเท่านั้น เรื่องนี้จึงเป็นอันคลี่คลายลงได้ในระดับหนึ่ง

นับว่ามติของสภาอาจารย์ดังกล่าวมีคุณสมบัติที่ช่วยให้คลี่คลายปัญหาก่อนที่จะลุกลามไปเป็นเรื่องใหญ่โตโดยไม่จำเป็น แต่ในทางเหตุผลนั้น น่าสงสัยว่ามติของสภาอาจารย์ดังกล่าวจะถูกต้องตรงต่อความเป็นจริงและเป็นธรรมแก่ อมธ. หรือไม่ ก่อนที่จะได้พิจารณาถึงปัญหานี้ ควรจะได้พิจารณาการกระทำของ อมธ. ในพิธีไหว้ครูประจำปีการศึกษานี้เสียก่อน

การวิจารณ์ของ อมร.

เมื่อพิจารณาการกระทำของ อมร.ทั้งหมดแล้ว จะเห็นได้ว่า อมร.ถือว่าพิธีไหว้ครูเป็นการรำลึกถึง พระคุณของครูบาอาจารย์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่และที่ล่วงลับไปแล้ว โดยยึดเอาคุณงามความดีของท่านเหล่านั้นเป็นเกณฑ์ ดังจะเห็นได้จากการที่ อมร.ได้นำเอารูปท่านอาจารย์ปรีดิพนมมยงค์ อดีตผู้ประสานการมหาวิทยาลัยที่ล่วงลับไปแล้ว และรูปอาจารย์ป่วย อิงภากรณ์ อดีตอธิการบดี ที่ปัจจุบันยังพำนักอยู่ในต่างประเทศ มากราบไหว้ในพิธีไหว้ครูนี้, การสวดบทไหว้ครูประจักษ์ ที่มีเนื้อความสักการะทั้งบูรพคณาจารย์และคณาจารย์ปัจจุบัน และคำกล่าวของนายก อมร.ที่มีผู้วิจารณ์ครูบาอาจารย์ในปัจจุบันว่าได้ประพฤติดนแตกต่างไปจากแบบอย่างอันดีงามของครูบาอาจารย์ในอดีตเป็นอาทิ

คำกล่าวของนายก อมร.แสดงให้เห็นถึงความ เป็นครูหรือความหมายของครูในอดีตว่า หมายถึง ผู้ที่ทำหน้าที่เชื่อมต่อทางวัฒนธรรม, ทางคุณธรรม และสรรพวิทยาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง หรือเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดสิ่งที่ดีงามทั้งปวงให้แก่ อนุชนคนรุ่นหลังได้ยึดถือและปฏิบัติตาม ทั้งนี้ เพราะในอดีตนั้นการศึกษาทางโลกกับทางธรรมยัง มิได้แยกออกจากกัน, ความรู้ทุกแขนงยังมุ่งไปสู่ความ

รู้แจ้งหรือความดับแห่งทุกข์ และธรรมยังเป็นอุดมคติ ของการศึกษาทุกแขนงอยู่ ครูในอดีตจึงมิใช่เป็น เพียงผู้ถ่ายทอดความรู้แต่เพียงอย่างเดียว หากยังเป็น ผู้ถ่ายทอดศิลปะในการดำรงชีวิตที่กลมกลืนและยัง ประโยชน์ต่อโลกด้วย ครูในอดีตจึงเป็นผู้นำทางสติ- ปัญญาและทางธรรมแก่ศิษย์, จัดเกล้าส่วนที่หายไปใน จิตใจของศิษย์ และส่งเสริมให้กำลังใจต่อการสร้าง สรรค์ที่ละเอียดอ่อนในจิตใจของศิษย์ การถ่ายทอด ทางธรรมหรือทางคุณธรรมเช่นนี้มีวิธีที่บังเกิดผล เพียงวิธีเดียวเท่านั้นคือครูจะต้องเป็นผู้ปฏิบัติธรรม ด้วยตนเอง เป็นการถ่ายทอดด้วยชีวิตทั้งชีวิตของครู และจากชีวิตครูสู่ชีวิตศิษย์ ครูที่มีความเป็นครูเช่น นี้จึงเป็นปูชนียบุคคลหรือคนที่ควรแก่การบูชา

คำกล่าวของนายก อมร.สะท้อนถึงความเป็น ครูในปัจจุบันว่าแตกต่างไปจากความเป็นครูในอดีต อย่างตรงกันข้าม ทั้งนี้เพราะในปัจจุบันที่การศึกษา ได้ตัดเรื่องทางธรรมออกไปโดยรับเอาคุณค่าอย่าง ใหม่จากประเทศตะวันตกมาแทนที่ ซึ่งคุณค่าอย่าง ใหม่นี้ ไม่เพียงแต่ได้ละเลยเนื้อหาทางธรรมไปเท่านั้น ยังเป็นคุณค่าอันเลวร้ายที่มุ่งการเอาประโยชน์จากผู้อื่นให้มากที่สุดเป็นเกณฑ์วัดความสำเร็จของการศึกษา อีกด้วย • คุณค่าอย่างใหม่นี้เองที่ก่อให้เกิดความ วิปริตหรือความเลวร้ายในสังคมขึ้น และการศึกษา ในปัจจุบันก็เป็นตัวถ่ายทอดคุณค่าอย่างใหม่นี้จากคน รุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ครูในปัจจุบันจึงเป็นผู้ถ่ายทอด ความเลวร้ายของสังคมจากคนรุ่นหนึ่งไปยัง อีกรุ่นหนึ่งอย่างชนิดที่หาความดีงามได้ยาก นอก จากนี้ ระบบการศึกษาในปัจจุบันเป็นระบบที่สร้างคน เก่งมิใช่สร้างคนดี จึงต้องมีวิธีการคัดเลือกที่ไร้จริย- ธรรมอย่างถึงที่สุดขึ้น ซึ่งก็คือการการแก่งแย่งแข่งขันนั่นเอง ครูในปัจจุบันจึงเป็นตัวจักรสำคัญที่ปลูกฝังความคิดแบบซูเปอร์แมนหรือซูเปอร์ฮีโร่ให้แก่ อนุชน และสร้างกฎเกณฑ์การคัดเลือกอย่างหนัก หน่วงขึ้น ซึ่งทำให้มีผู้ที่ผ่านการคัดเลือกได้น้อย ในขณะที่ยังมีคนส่วนใหญ่ที่ไม่ผ่านการคัดเลือกจะต้อง

ยอมรับความเจ็บช้าและตกอยู่ในความมืดอันจอมปลอม เมื่อระบบการศึกษาในปัจจุบันเป็นเช่นนี้ ครูในปัจจุบันจึงไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบต่อชีวิตของศิษย์อย่างเช่นครูในอดีตอีกต่อไป ครูคือบุคคลที่ผ่านเข้ามาในชีวิตของศิษย์เป็นจังหวะ ๆ พลัดเปลี่ยนกันสัปดาห์ละครั้งหรือสองครั้ง ไม่มีอะไรอื่นนอกจากพูดแล้วก็จากไป และยิ่งกว่านั้น ครูไม่เพียงแต่ไม่ได้คอยปกป้องศิษย์เท่านั้น ยังได้ทำร้ายศิษย์ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัวผ่านระบบการคัดเลือกอีกด้วย

คำกล่าวของนายก อมร.ยังแสดงให้เห็นอีกว่าบูรณาธรรมหรือหลักธรรมเก่าที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในระบบการศึกษาปัจจุบันก็คือพิธีไหว้ครูและความเคารพบูชาครูนั่นเอง แต่พิธีไหว้ครูในปัจจุบันเป็นเพียงสิ่งที่ทำให้พอเสร็จไปปีหนึ่ง ๆ ซึ่งในความรู้สึกส่วนใหญ่ของคนที่เข้าพิธีทั้งครูและศิษย์อาจจะให้ความสนใจเท่ากับดูหนังชั้นเลวสักเรื่องหนึ่งเท่านั้น ขณะเดียวกัน ความเคารพบูชาครูในปัจจุบันก็เป็นเพียงความสัมพันธ์ที่ไม่ใคร่จะเป็นธรรมชาติอันกระหว่างครูกับศิษย์ เพราะครูสมัยนี้จะสวมบทบาทของผู้มีพระคุณที่ควรค่าแก่การบูชาที่ไม่สมจริงเสียแล้วจะเป็นลูกจ้างถือเอาการสอนเป็นอาชีพแลกกระหว่างความรู้กับเงินตราที่ดูชัดเจน ทั้ง ๆ ที่ชีวิตจริงของครูนั้นโน้มเอียงมาทางบทบาทประการหลังเป็นส่วนใหญ่

คำกล่าวของนายก อมร.ลงท้ายว่า พิธีไหว้ครูเวียนมาอีกครั้ง อยากรจะได้พบครูบาอาจารย์ในอุดมคติที่ยังดำรงคุณธรรมอย่างเก่าก่อน ที่ยังมีวิญญาณของความเป็นครูอยู่ครบถ้วน ครูที่อุทิศชีวิตเพื่อศิษย์ให้ศิษย์ยืนอยู่ในโลกนี้ได้อย่างมีความสุขมากกว่าการยึดเยื้อดให้ศิษย์เป็นซูปเปอร์ฮีโร่หรือสุนัขข้างถนน อยากรจะได้พบครูที่มุ่งการสอนชนิดที่ไม่ได้แยกแยะระหว่างสาระทางโลกและทางธรรมออกจากกัน และอยากรจะได้พบครูที่สอนให้รู้จักความดีงามจากที่ท่านมีอยู่ครบถ้วนในชีวิตท่านเอง. ศิษย์ขอกราบแทบเท้าครูเหล่านี้ด้วยความจริงใจ

การวิจารณ์ครูบาอาจารย์ในพิธีไหว้ครูครั้งนี้

นายก อมร.เห็นว่าเป็นการกระทำที่ต้องด้วยกาลเทศะแล้ว และได้กระทำไปโดยจำแนกครูที่ดีและครูที่ไม่ดีออกจากกันว่า ถ้าเปรียบสถาบันครูเป็นดั่งผ้าขาวผืนใหญ่ การวิจารณ์ครูบาอาจารย์ครั้งนี้ก็เป็นแต่เพียงการพูดถึงจุดดำในผ้าขาวเท่านั้น อีกทั้งได้ขอโทษล่วงหน้า หากคำกล่าวนั้นรุนแรงหรือขัดหูอาจารย์บ้าง

ถ้าเรานำเอาคำกล่าวของนายก อมร.มาวิเคราะห์ดู ก็จะสามารถเห็นได้โดยไม่ยากว่า นายก อมร.มุ่งวิจารณ์ความเป็นครูในปัจจุบันว่าได้ผันแปรจากความเป็นครูในอดีตที่ดงามไปในทางตรงกันข้ามหรือเลวร้าย ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากระบบการศึกษาปัจจุบันที่มีหลักการเปลี่ยนแปลงไปจากหลักการของระบบการศึกษาในอดีต ความเคารพบูชาครูที่ตกทอดมาจากอดีตจึงเป็นเพียงความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นธรรมชาติระหว่างครูกับศิษย์ และพิธีไหว้ครูที่ตกทอดมาจากอดีตก็เป็นเพียงพิธีกรรมที่สักแต่ว่าทำขึ้นปีละครั้งโดยไม่มีความหมายแก่ผู้ร่วมพิธีแต่อย่างใด อมร.ได้ใช้โอกาสส่วนไหว้ครูสะท้อนความรู้สึกของศิษย์(และอาจรวมทั้งของครูด้วย) ที่มีต่อพิธีไหว้ครู, ความเคารพบูชาครู, ความเป็นครู และระบบการศึกษาในปัจจุบันอย่างกะทัดรัด, คมคาย และมีชีวิตชีวา ใครเล่าจะปฏิเสธได้ว่าความรู้สึกเช่นนี้ไม่มีอยู่ในหมู่คนทั่วไป เว้นเสียแต่ว่าเขาจะปฏิเสธความจริงเท่านั้น อมร.พยายามปฏิรูปพิธีไหว้ครูให้มีความหมายมากขึ้นเพื่อเรียกร้องให้ครูคืนสู่ความเป็นครูที่ดีงามในอดีต, เพื่อให้ความเคารพบูชาครูเป็นความสัมพันธ์อันแท้จริงระหว่างศิษย์กับครู และเพื่อให้ทุกฝ่ายรู้ตระหนักถึงความเลวร้ายของระบบการศึกษาในปัจจุบันตลอดจนช่วยกันแก้ไขให้ดีขึ้นดังเดิม แม้ความพยายามนี้จะไม่สามารถบรรลุผลโดยสมบูรณ์ในทันที แต่ก็เป็นการพยายามที่ดีที่ควรจะช่วยกันสนับสนุนให้บรรลุผลโดยสมบูรณ์ในที่สุด

ความเป็นครูในทัศนะของ อมร.นั้น หมายถึงภาวะอันเป็นอุดมคติแห่งครูทั้งหลาย อันได้แก่ความเป็นผู้นำในทางสติปัญญาและทางธรรมของศิษย์

ซึ่งความเป็นผู้นำเช่นนี้แสดงออกโดยการปฏิบัติธรรม หรือการทำดีของครูเอง และครูที่มีความเป็นครูเช่นนี้ จึงเป็นปูชนียบุคคลหรือคนที่ควรแก่การบูชา จะเห็นได้ว่า อมร.ไม่ได้แยกความเป็นครูให้ขาดจากตัวครู เพราะ อมร.เห็นว่าการปฏิบัติตนของครูแต่ละคน สะท้อนให้เห็นหรือก่อให้เกิดความเป็นครู ในขณะเดียวกัน ความเป็นครูก็เป็นสิ่งที่คอยกำหนดแนวทางการปฏิบัติตนของครูเหล่านั้นด้วย

การกระทำของ อมร.ครั้งนี้ สำหรับผู้ที่มิ เหตุผลย่อมจะเห็นได้ว่าเป็นการกระทำที่อยู่ในขอบเขตอันสมควรแล้ว เพราะ อมร.ไม่ได้พยายาม ยกเลิกพิธีไหว้ครู, ไม่ได้เลิกเคารพครูบาอาจารย์ และ ไม่ได้วิจารณ์ครูบาอาจารย์อย่างสาหัสเสียทีเดียว หากแต่พยายามมองลึกลงไปในพิธีไหว้ครูและเสาะหา แก่นแท้ของความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในยุคสมัยอันสับสนนี้ ควรจะเป็นเรื่องที่น่ายินดีที่คนรุ่นนี้ยังพยายามแสวงหาคูณค่าของชีวิต โดยนำเอาอดีตที่ดีงามมาเป็นแบบอย่างแก่ปัจจุบันและนำเอาหลักธรรมของพุทธศาสนามาเป็นอุดมคติของสังคม ไม่เพริศไปกับวัฒนธรรมตะวันตกอย่างที่ใครต่อใครเป็นห่วงกันอยู่ ดังนั้นข้อกล่าวหาที่ว่า การกระทำ

ของ อมร.ครั้งนี้เป็นการลบหลู่ครูบาอาจารย์ จึงเป็นข้อกล่าวหาที่ไร้สาระโดยสิ้นเชิง

อย่างไรก็ตาม การกระทำของ อมร.ครั้งนี้ นอกจากจะขาดการเตรียมทางความคิดในหมู่อาจารย์และนักศึกษาก่อนที่จะเปิดฉากรณรงค์เรื่องนี้ และขาดการวางแผนงานที่ละเอียดรอบคอบในวันไหว้ครูจนก่อให้เกิดความสับสนในหมู่อาจารย์และนักศึกษาแล้ว การวิจารณ์ของ อมร.ยังมีลักษณะด้านเดียว คือวิจารณ์แต่เฉพาะความประพฤติดของครูบาอาจารย์ แต่หาได้วิจารณ์ความประพฤติดของศิษย์คือนักศึกษาด้วยกันเองไม่ ความประพฤติดของนักศึกษาในปัจจุบันนั้น ยังเป็นไปในลักษณะเคารพบูชาครูทั้งอามิสบูชาและปฏิบัติบูชาตามหลักของพุทธศาสนาเช่นในอดีตหรือไม่ เป็นเรื่องที่ อมร.น่าจะหยิบยกขึ้นมาพิจารณาอย่างจริงจังควบคู่ไปด้วย ข้าพเจ้าเห็นว่า เหล่านี้เป็นข้อบกพร่องที่ อมร.ควรจะถือเป็นบทเรียนสำหรับการทำงานครั้งต่อไป แต่สำหรับบุคคลอื่นนั้น ไม่ควรจะมอง อมร.ในแง่ร้าย แต่ควรจะเพ่งเล็งถึงความสุจริตใจของอมร.เป็นสำคัญและให้อะภัยต่อข้อบกพร่องอันเกิดจากความอ่อนหัดนั้นด้วย

การโต้แย้งของสภาอาจารย์

มติของสภาอาจารย์มีสาระสำคัญอยู่ ๔ ข้อ ซึ่งน่าจะนำมาพิจารณาในเชิงเหตุผลดังต่อไปนี้ :

(1) สภาอาจารย์เห็นว่า พิธีไหว้ครูเป็นธรรมเนียมอันดีงามที่ควรจะสืบทอดต่อไป เพราะมีสาระที่เป็นมงคลและน้อมนำให้รำลึกถึงความเป็นครูอันมีคุณค่าต่อตัวศิษย์และส่วนรวม

ข้อนี้ดูไม่มีปัญหาในทางเหตุผลแต่อย่างใด นอกจากที่ว่าพิธีไหว้ครูควรจะสืบทอดต่อไปนั้น ถ้าเป็นการโต้แย้ง อมธ. ก็เป็นการโต้แย้งที่ไม่ตรงประเด็น เพราะ อมธ. ไม่ได้เสนอให้ยกเลิกหรือแสดงว่าไม่ต้องการให้มีพิธีไหว้ครูแต่อย่างใดเลย

(2) สภาอาจารย์เห็นว่า การไหว้ครูนั้นเป็นการไหว้ความเป็นครู ไม่ใช่ไหว้ตัวครู ดังนั้นปัญหาการทำตนของคนที่เป็นครูจึงเป็นคนละเรื่องกับพิธีการเปรียบเหมือนกับการกราบพระ(พุทธรูป)หรือพระภิกษุ แม้องค์พระนั้นจะไม่สวยงามหรือพระภิกษุผู้ครองจีวรนั้นจะเป็นอลัชชี แต่ผู้ที่กราบไหว้อย่อมจะได้มงคลแก่จิตใจของตนเสมอ การไหว้ครูก็เช่นกัน เมื่อจัดให้มีพิธีไหว้ครูเมื่อใด นักศึกษาก็ย่อมจะได้มงคลแก่ตนและเล็งเห็นคุณค่าของปัญญาและวิชาความรู้ของตนเมื่อนั้น ส่วนครูที่มารับการไหว้นั้นจะเป็นครูเช่นใด

ก็หาทำให้มงคลนี้เสื่อมสูญไปไม่

ข้อนี้เป็นข้อที่มีปัญหาในทางเหตุผลมากที่สุด และทำให้ข้อโต้แย้งของสภาอาจารย์ที่ตามมาไขว่ไขวไปหมด กล่าวคือ :

ประการแรก การแยกความเป็นครูออกจากตัวครูโดยเด็ดขาดนั้นเป็นทัศนะที่พิกลอยู่ ถ้าความเป็นครูมิได้ตั้งอยู่บนการปฏิบัติตนของครูทั้งหลายแล้วความเป็นครูจะมีความหมายอย่างไร จะเป็นสิ่งนามธรรมที่เกิดขึ้นลอย ๆ และทรงอยู่ด้วยตัวของมันเองโดยไม่ได้เกี่ยวข้องกับสิ่งรูปธรรมเลยหรือ แท้จริงแล้วความเป็นครูคือความประพฤติหรือการทำหน้าที่อันดีงามของครูทั้งหลายนั่นเอง ดังนั้นความเป็นครูจึงเกี่ยวเนื่องอยู่กับความประพฤติหรือการทำหน้าที่ของครูทั้งหลายอย่างแนบแน่น ด้วยความประพฤติหรือการทำหน้าที่อันดีงามของครูทั้งหลายนั่นเองที่ก่อให้เกิดภาวะอันเป็นอุดมคติของครูขึ้น ซึ่งก็คือความเป็นครูนั่นเอง การไหว้ครูจึงไม่อาจแยกได้ว่าเป็นการไหว้ความเป็นครูที่แยกออกจากตัวครู แต่เป็นการไหว้ทั้งความเป็นครูและตัวครูพร้อมกันไป ในคราวเดียว

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ทรงกล่าวถึงความเป็นครูตามหลักเรื่องทศ ๘ ของศาสนาพุทธว่า “อาจารย์ที่ศิษย์รู้สึกประทับใจในความเปี่ยมไปของศิษย์ ทั้งส่วนความประพฤติทั้งส่วนความรู้ตามหน้าที่ จึงควรทำอุปัชฌายะแก่ศิษย์ด้วยกิจ(ที่พระบรมศาสดาตรัสไว้) 5 สถานคือ แนะนำดี ด้วยหาอุบายชี้แจงแสดงเหตุผลให้ศิษย์เข้าใจในศิลปวิทยาที่สอน และชี้โทษของความไม่รู้ ขี้คุณของความรู้ศิลปวิทยานั้น ๆ ตลอดถึงแนะนำให้ประพฤติจรยาที่ดีแลให้เว้นจรยาที่ชั่ว ให้ศิษย์ทำตามด้วยความตั้งใจเถลละหาญ ๑ ให้เรียนดี ด้วยพร่ำสอนให้รู้ศิลปวิทยาเป็นอย่างดีตามที่ตนสามารถจะสอนให้ได้เพียงไร และเลือกสอนแต่ศิลปวิทยาที่มีประโยชน์แก่ศิษย์ไม่ให้เปลืองเวลาเปล่าโดยไร้ประโยชน์ ๑ บอกศิลปวิทยาให้สิ้นเชิงไม่ปิดบังอำพราง ด้วยมิได้หวงศิลปวิทยาไว้ เพราะเกรงว่าศิษย์จะดีไปเสียกว่าครู หวังแต่จะให้ศิษย์

มีความรู้เพียงเดียว ไม่คิดถึงความลำบากส่วนตัวตลอดถึงไม่มีความลำเอียง 1 ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง ด้วยการประกาศคุณความดีของศิษย์ตามเป็นจริงว่าเป็นผู้มีความประพฤติ ความรู้ความสามารถแลคุณความดีอื่น ๆ ให้ปรากฏในหมู่มิตรให้มิผู้นับหน้าถือตา 1 ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย ด้วยการที่สอนให้ศิษย์มีความสามารถเอาศิลปวิทยาที่ครูสอนไปใช้ให้สำเร็จประโยชน์ได้จริง ๆ ทั้งอาศัยการแนะนำให้เป็นผู้กว้างขวาง แม้ศิษย์จะไปทิศไหนก็ไม่อดอยาก 1 อาจารย์ที่มิได้เป็นอาจารย์เพียงโดยชื่อย่อมมีอุปการะแก่ศิษย์เช่นนี้”¹

พระราชวรมุนี(ประยูร ปรฺมฺมฺโต) กล่าวถึงองค์ประกอบของความเป็นครูตามหลักเรื่องกัลยาณมิตรธรรมของพุทธศาสนาว่า “...เป็นกัลยาณมิตร คือประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตรหรือกัลยาณมิตรธรรม 7 ประการ ดังนี้ 1. ปิโย น่ารัก คือเข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ขวนใจผู้เรียนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม 2. ครุ นำเคารพ คือมีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย 3. ภาวนีโย นำเจริญใจ คือมีความจริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองเสมอ เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอ๋ยอ้างและรำลึกถึงด้วยความซาบซึ้ง มั่นใจ และภาคภูมิใจ 4. วัตรารุจกัฏฐให้ได้ผล คือรู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี 5. วจนกขโม อดทนต่อถ้อยคำ คือพร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถาม แม้จุกจิก ตลอดจนคำล่วงเกินและคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ อดทนฟังได้ ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์ 6. คัมภีรญจะ กะถิง กัตถา แลลงเรื่องเล่าได้ คือกล่าวชี้แจงเรื่องต่าง ๆ ที่ยุ่งยากลึกซึ้งให้เข้าใจได้ และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป 7. โน จัฎฐาเน นิโยชะเย ไม่ชักนำไปในฐาน คือไม่ชักนำไปในทางที่เสื่อมเสียหรือเรื่องเหลวไหล ไม่สมควร”²

พุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นครูกับตัวครูไว้อย่างน่าฟังว่า “คำ

ว่าครูตามพยานะเขาแปลว่าหนัก คือคำว่าคะรุนแปลว่าหนัก แต่ความหมายนั้นเลยไปถึงว่าเป็นผู้ที่ได้ทำหน้าที่อันประเสริฐสุด คือทำหน้าที่ผู้นำในทางวิญญาณ...ที่ว่าเป็นปูชนียบุคคล ก็เพราะว่าหนักอยู่บนศีรษะของคนทุกคน คนทุกคนจะต้องเคารพบูชา จะต้องตอบแทนคุณ เมื่อครูอยู่ในฐานะที่เป็นปูชนียบุคคลเช่นเดียวกับสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือมีความหมายอย่างเดียวกันกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเช่นนี้แล้ว การเป็นครูไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย การเรียกตัวเองว่าครูไม่ใช่ของที่ทำได้เล่น ๆ เพราะครูที่แท้จริงมีความหมายอย่างนั้น ถ้าทำไปไม่ถูกต้องตามอุดมคติของครูก็กลายเป็นครูปลอม ในที่สุดก็สูญเสียความเป็นปูชนียบุคคลกลายมาเป็นลูกจ้าง เหมือนกับที่เขาประณามครูบางคนในที่บางแห่งว่าไม่เป็นครู แต่เป็นเพียงลูกจ้างที่รับจ้างสอนหนังสือเท่านั้น”³ และท่านได้กล่าวไว้อีกตอนหนึ่งว่า “อาตมายืนยันว่า ด้วยการทำอย่างนั้น(คือมีความเป็นครูที่แท้จริงดังกล่าวดูแล้ว---ผู้เขียน) ท่านทุกคนจะเป็นครูตามอุดมคติของพระพุทธเจ้า ตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นปูชนียบุคคล มีความดีหรือคุณค่าอยู่เหนือศีรษะของคนทุกคน เป็นบุคคลที่โลกควรเคารพและบูชา สมกับที่เราทุกคนก็บูชาครูเคารพครูโดยเฉพาะทุกวันไหว้ครูประจำปี เราก็สรรเสริญคุณครูว่าเป็นอย่างนั้น ถ้าเราไม่ยินยอมปฏิบัติตามนั้น ก็แปลว่าเราขัดต่อความเป็นครูของเราเอง เราโกหกต่อตัวเองในข้อที่เราสรรเสริญคุณความดีของครูในเวลาที่เราไหว้ครู แต่เราผู้เรียกตัวเองว่าครูหาได้ดำเนินตนตามหลักนั้นไม่”⁴

พระยาอินทรมนตรี (Francis H. Giles) เคยกล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า “ในสมัยโบราณครูของเราคือพระภิกษุซึ่งเป็นต้นตอของเด็ก นอกนั้นก็มิมีโรงเรียนอีกบ้างไม่กี่แห่งซึ่งใช้ครูที่รู้จักหน้าที่ของตนดี ประกอบด้วยผู้มีอุปนิสัยอันเอนเออไปด้วยธรรมคือความสามารถ คิชอบ ศิษย์จึงนับนอบนับถือเป็นอย่างสูงตลอดกาล แต่การศึกษาในปัจจุบันนี้ เหตุการณ์ผิดกันอยู่บ้างจนบางที่จะหาครูชนิดเท่านั้นอีกไม่ได้ แต่ถึงกระนั้นก็ดี ถ้าหัดให้ถูกทางแล้ว เราก็น่าจะสามารสรสร้างครูขึ้นได้ชนิดหนึ่ง ซึ่งจะได้รับความนับถือยำเกรงจากพวกศิษย์ด้วยเหตุที่ท่านมีอุปนิสัยและจรรยาอันดีนั้น”⁵

ประการที่สอง การชักเอาการกราบไหว้พระพุทธรูปมาเทียบนั้นเป็นการเปรียบเทียบที่ไม่ตรงประเด็น เพราะประเด็นของปัญหาอยู่ที่ความดีงามไม่ใช่ความสวยงาม จึงไม่จำเป็นต้องนำมาพิจารณาในที่นี้ ส่วนการนำเอาการกราบไหว้พระภิกษุมานี้เทียบเป็นสิ่งที่ควรพิจารณา เพราะการเคารพบูชาพระภิกษุโดยไม่เลือกว่าเป็นบุคคลที่ควรเคารพบูชาหรือไม่นั้น เป็นการทำลายพุทธศาสนาโดยทางอ้อมอย่างหนึ่ง

เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงไว้อย่างแจ่มแจ้งในหนังสือเทศนาเสือป่าว่า “การเคารพพระภิกษุก็ดี, การบำรุงด้วยปัจจัยทั้ง 4 ก็ดี, นับว่าเป็นความประพฤติอันดีในส่วนกุศลหัตถ์, จัดเป็นกุศลกรรมอันประเสริฐ ได้ส่วน 1, บรรดาผู้หลักผู้ใหญ่จึงสั่งสอนลูกหลานให้ปฏิบัติต่อกันมาหลายชั่วคน แต่ผลอันมีมานั้น มีทั้งทางดีและทางเสีย. ส่วนทางดีคือเป็นทางบำรุงพระศาสนาขึ้น ได้กล่าวมาแล้ว, ส่วนทางเสียนั้นได้บังเกิดมีตามมาในภายหลัง, คือคฤหัสถ์ผู้เคารพบนอบและบำรุงผู้ที่บวชด้วยปัจจัยทั้ง 4 นั้น, มิได้เลือกบุคคลที่เคารพหรือมิควร, ควรบำรุงหรือมิควร, สักแต่มุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์แล้วก็เคารพและบำรุงเสมอกันหมด ความเคารพและบำรุงโดยมิได้เลือกเช่นนี้ ย่อมเป็นสาเหตุให้เกิดผลร้าย, คือเกิดมีคนที่เกี่ยวข้องครั้นเข้าไปบวชในพระศาสนาโดยรู้สึกว่าการหาเงินได้ง่ายกว่าคงเป็นมรรวาสอยู่, เพราะไม่ต้องทำอะไรนอกจากโกนหัวกับมุ่งห่มเหลืองเท่านั้นก็ได้รับความเคารพบนอบ, ได้มีข้าวกินอิ่มท้อง, ได้มีผ้าห่มห่ม, ได้มีเรือนพอพักอาศัย, ได้มีหูกยาพอที่จะใช้รักษาโรคภัยไข้เจ็บ คนที่เข้าไปบวชเพราะเกี่ยวข้องร้านเงินไปที่จะคงเป็นคฤหัสถ์อยู่เช่นนี้มิได้เป็นอันมาก ก็เพราะคฤหัสถ์โดยมากบำรุงเท่ากับผู้ที่มีความตั้งใจดีแท้จริง, มุ่งบำเพ็ญเนกขัมมบารมีแท้จริง, พระศาสนาจึงกลายเป็นที่อาศัยแห่งผู้ที่ปรารถนาเอาเปรียบแก่เพื่อนมนุษย์ โดยรับความบำรุงของเพื่อนมนุษย์ฝ่ายเดียว, ไม่ต้องขวนขวายออกกำลังกายหรือความคิดเพื่อทำประโยชน์ตอบแทนเลย นอกจากคนเกี่ยวข้องร้านยังมีคนที่ร้ายกว่านี้อีกจำพวกหนึ่งคือพวกที่แท้จริงเป็นผู้มีใจทุจริต, คิดหาเงินโดยทางล้อโกง

หรือแม้ขโมยเพื่อนบ้าน, ซึ่งถ้าแม้จะทำการทุจริตในขณะที่เป็นคนธรรมดาอยู่ก็ไม่ถนัด, จึงเอาผ้ากาสาวพัสตร์ห่มห่อตัว เพื่อปลอมตัวเป็นภิกษุซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไป, แล้วและทำการทุจริตต่าง ๆ ได้สะดวกโดยอาศัยความนิยมนับถือแห่งชนทั้งหลายอันมีอยู่ในผู้ทรงผ้ากาสาวพัสตร์ คนจำพวกนี้แท้จริงควรจะนับว่าเป็นคนร้ายอย่างฉกรรจ์, เพราะนอกจากเป็นคนลักเพศต้องจัดว่าเป็นผู้ทำลายพระศาสนา, พาให้คนคลายความนิยมในพระภิกษุซึ่งปฏิบัติดีนั้นไปด้วย, ทั้งเป็นผู้เปิดช่องให้ผู้อื่นซึ่งมิได้ถือพระพุทธศาสนามีโอกาสพุดจาและได้ติเตียนพระศาสนาของเราได้ถนัด, ทำให้เป็นที่เสื่อมเสียทั่วไปไม่จำเพราะแต่ในส่วนพระพุทธรูปศาสนา, ทั้งเป็นที่เสื่อมเสียเกียรติยศแห่งคนไทย ที่นิยมเคารพนับถือและทะนุบำรุงคนที่ประพฤติชั่ว หลอกหลวงโลกเช่นนี้ แท้จริงพวกที่ขโมยเพศเอาผ้าเหลืองเป็นเครื่องห่มกันตัวและปกปิดความชั่วเข่นกล่าวแล้วนั้น ควรนับว่าเป็นผู้ร้ายอย่างชั่วช้า, หากควรที่จะกระณอย่างใดไม่, เพราะเป็นผู้ที่มิได้ทำคุณประโยชน์อย่างใดจงให้แต่โทษร้ายเท่านั้น เพราะฉะนั้นคฤหัสถ์ที่บำรุงคนจำพวกนี้ก็เหมือนอุดหนุนโจรให้ปล้นสะดมพระศาสนาและอุดหนุนผู้ร้ายที่ทำลายเกียรติคุณของชาติ”⁶

และได้ทรงแสดงถึงทางแก้ไว้อย่างน่าฟังว่า “เมื่อแลเห็นโทษแห่งการบำรุงคนมุ่งเหลืองโดยไม่เลือกหน้าเช่นนี้แล้ว, จึงจำจะต้องกล่าวว่า แท้จริงการที่ผู้ประพฤติบกพร่องในหน้าที่แห่งภิกษุยังคงมีอยู่ได้นั้น, ต้องนับว่าเป็นความผิดของเราทั้งหลายผู้เป็นคฤหัสถ์ ส่วนยาที่จะแก้กันแท้จริงเราทั้งหลายมีอยู่ในมือเราเองแล้ว แต่หากไม่ใช่นานเท่านั้น

ยาที่กล่าวนี้คือ การเลือกเคารพและบำรุงแต่ผู้ที่ควรเคารพและบำรุง, กล่าวคือเคารพและบำรุงแต่เจ้าพระยาพระภิกษุผู้ปฏิบัติควรแก่หน้าที่แห่งพระภิกษุ, ตามความที่สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ของเราทั้งหลายได้ทรงตั้งพระหฤทัยไว้ให้กระทำ กล่าวคือ:—

1. เป็นผู้ที่ได้ตั้งใจในทางเนกขัมม, ละมรรวาสเสียทั้งบ้านเรือนและสมบัติ, เพื่อจะได้กระทำประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์

2. เป็นผู้ตั้งใจอุทิศสละเล้าเรียนพระธรรมวินัย เพื่อให้ยืนยงคงอยู่มิให้เสื่อมทราม

3. เป็นผู้สั่งสอนชักจูงใจแห่งชนให้ประพฤติสัมมาจารี, ตั้งอยู่ในศีลธรรม รักษาความสุจริต, ละเว้นทุจริต, เพื่อจะได้ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน

4. เป็นผู้ที่ประพฤติตนดีงาม เป็นตัวอย่างแก่สามัญชน

5. เป็นผู้ที่ไม่เอาเปรียบเพื่อนบ้าน, ไม่ไข้อยู่แต่นั่งรับความบำรุงเปล่า ๆ แล้วและไม่ทำประโยชน์ตอบแทน ผู้ที่ประพฤติพร้อมด้วยองค์ 5 เช่นนี้ จึงจะเป็นผู้ที่สมควรได้รับความเคารพและทำนุบำรุงแห่งเราทั้งหลายผู้เป็นอุบาสก, และถ้าเราทั้งหลายพร้อมใจกันตั้งใจเสียว่า ถ้าใครไม่มีลักษณะบริบูรณ์ทั้ง 5 สถาน, คือไม่เป็นพระภิกษุอย่างเคร่งครัดจริงจังแล้ว, จะไม่ได้รับความเคารพหรือความทำนุบำรุงของเราทั้งหลายฉะนี้, เชื่อว่าคงจะเป็นประโยชน์แก่พระศาสนาเป็นอันมาก ส่วนคนจำพวกที่เข้าไปบวชอยู่เพราะเกียจคร้านนั้น, เมื่อรู้สึกว่าการที่เป็นพระภิกษุก็ต้องมีงานทำหนักอยู่บ้างแล้วก็ต้องเลือกเอาใน 2 อย่าง, คืออย่างหนึ่งต้องพยายามขยันทำหน้าที่แห่งพระภิกษุ, หรืออีกอย่างหนึ่ง เมื่อไม่สามารถจะทำหน้าที่แห่งพระภิกษุ ให้บริบูรณ์ได้ ก็จะได้สึกเสีย ส่วนพวกที่เอาผ้าเหลืองห่อกายเป็นเครื่องกำบังเพื่อหากินโดยทางทุจริตนั้น เมื่อรู้สึกว่าการนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์อย่างเดียว ไม่เป็นเครื่องคุ้มตัวได้แล้ว, ก็จะได้สึกเสียดังไปให้พ้นหมู่ซึ่งตนเข้าไปปลอมอยู่”⁷

ประการที่สาม การบูชาบุคคลชนิดใดจึงจะเป็นมงคลอันอุดมตามหลักของพุทธศาสนา ก่อนอื่นควรจะทำความเข้าใจคำว่า “มงคล” เสียก่อน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ทรงแปลไว้ว่า “มงคล แปลว่า เหตุเป็นเครื่องถึงความเจริญแห่งสมบัติทั้งปวง”⁸ จะเห็นได้ว่ามงคลเป็นเรื่องของเหตุหรือการกระทำที่จะนำไปสู่ผลคือความเจริญแห่งสมบัติทั้งปวง เป็นเรื่องของเหตุผลล้วน ๆ หาใช่เรื่องลึกลับหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์แต่ประการใดไม่

เมื่อเราเข้าใจว่ามงคลคือเหตุแห่งความเจริญ ก็ย่อมเข้าใจได้ไม่ยากว่าการบูชาบุคคลเช่นใด จึงจะเป็นมงคลหรือเป็นเหตุทำให้ผู้บูชานั้นเจริญขึ้น ในทางพุทธศาสนาเราถือ

ว่าการบูชาผู้ที่ควรบูชาเท่านั้นจึงเป็นมงคลอันอุดม⁹ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ทรงขยายความผู้ที่ควรบูชาไว้ว่า “ท่านผู้ควรบูชานั้น คือท่านผู้มีอุปการะเกื้อหนุน ท่านผู้ทรงคุณความดี และท่านผู้ใหญ่”¹⁰ ดังนั้นการกราบไหว้พระภิกษุอลัชชี จะถือว่าเป็นการบูชาผู้ที่ควรบูชาหาได้ไม่ และเมื่อไม่เป็นการบูชาผู้ที่ควรบูชาเสียแล้ว มงคลหรือความเจริญจะมีมาแต่ไหน

การไหว้ครูก็เช่นเดียวกัน ครูที่ควรบูชานั้น สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ได้ทรงแสดงไว้เช่นกันว่า “ในทางศึกษา ครูอาจารย์ได้อุทิศสละบอกศิลปวิทยาให้แก่ศิษย์ด้วยเจตนาอันดีจึงเป็นผู้ควรบูชาของศิษย์”¹¹ ดังนั้นการกราบไหว้ครูอย่างหลับลัษณโดยครูที่มานั่งให้กราบไหว้เป็นครูปลอมแล้ว ศิษย์ผู้กราบไหว้จะได้มงคลหรือความเจริญก็หาไม่ เพราะเหตุที่ไปหลงบูชาผู้ที่ไม่ควรบูชานั้นเอง

(3) **สภาอาจารย์เห็นว่า** การที่ อมร.วิจารณ์ ความประพฤติของคนที่เปนครูในคำกล่าวไหว้ครูของตนนั้น ก็เพราะเข้าใจไขว้เขวไปว่า พิธีไหว้ครูเป็นพิธีไหว้คนที่เปนครู เมื่อครูประพฤติตนไม่เหมาะสมบกพร่อง จึงต้องกล่าวย่ำเสียก่อนว่าตนต้องการไหว้ครูชนิดใด ซึ่งถ้าเอาความคิดนี้ไปจัดพิธีทำบุญเลี้ยงพระแล้ว ก็คงจะทำผิดเพี้ยนโดยต้องกล่าววิพากษ์วิจารณ์พระก่อนรับศีลเป็นแน่ การกระทำของ อมร. เช่นนี้ เป็นข้อที่ครูควรจะต้องเสียใจอย่างยิ่ง แต่ไม่ใช่เพราะถูกวิพากษ์วิจารณ์ หากเพราะถูกศิษย์ของตนยังขาดความรู้ความเข้าใจในชีวิตและวัฒนธรรมที่ถูกต้องเป็นประการสำคัญ ส่วนข้อเสนอของ อมร.ที่ต้องการวิชาและความรู้ในทางธรรมนั้น สภาอาจารย์เห็นว่า เป็นข้อเสนอที่มีมูลความจริงซึ่งควรรับฟังเป็นอย่างยิ่งทีเดียว

ข้อนี้ นอกจากส่วนที่สภาอาจารย์ยอมรับว่าอาจารย์ปัจจุบันบางท่านยังประพฤติตนไม่เหมาะสมบกพร่องอยู่ และเห็นว่าข้อเสนอของ อมร. ที่ต้อง

การทั้งวิชาและความรู้ในทางธรรมเป็นข้อเสนอที่ควรแก่การรับฟัง ซึ่งเป็นส่วนที่ถูกต้องแล้ว ส่วนที่เหลือก็พลอยผิดไปตามข้อ (2) ด้วย กล่าวคือ :

ประการแรก ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ทศนะที่แยกความเป็นครูเด็ดขาดจากตัวครูเป็นทศนะที่ผิด ดังนั้นข้อวิจารณ์ของสภาอาจารย์ที่ว่า อมร.เข้าใจไว้แล้วว่าพิธีไหว้ครูเป็นพิธีไหว้คนที่ เป็นครูจึงเป็นข้อวิจารณ์ที่ผิดไปด้วย คงจะเป็นเรื่องชวนหัวหรือชวนพิศวงสำหรับบุคคลทั่วไป ถ้าจะพยายามอธิบายให้เขาเข้าใจว่าการที่ศิษย์นำเอาดอกไม้รูปเทียนไปกราบไหว้ครูบาอาจารย์ในพิธีไหว้ครูประจำปีตามสถานศึกษานั้นเป็นการกราบไหว้ความเป็นครู ซึ่งเป็นอุดมคติอันเลื่อนลอยแต่อย่างเดียว โดยไม่เกี่ยวข้องกับครูบาอาจารย์ที่มาร่วมในพิธีแต่อย่างใดเลย เมื่อ อมร.เข้าใจถูกต้องแล้วว่าพิธีไหว้ครูเป็นการไหว้คนที่ เป็นครูเพราะเหตุที่ท่านมีความเป็นครูที่แท้จริง การที่ อมร.วิจารณ์ครูบาอาจารย์ในพิธีไหว้ครูก็ดี การกล่าวร้ายเสียก่อนว่าตนต้องการไหว้ครูเฉพาะครูที่แท้จริงก็ดี จึงเป็นการกระทำที่สอดคล้องกับความเข้าใจที่ถูกต้องของตนแล้ว การที่มีข้อกล่าวอ้างว่าถ้านำเอาความคิดของ อมร.นี้ไปจัดทำพิธีทำบุญเลี้ยงพระแล้ว ก็คงจะทำความผิดเพี้ยนโดยต้องกล่าววิพากษ์วิจารณ์พระก่อนรับศีลเป็นแน่ นั้น ข้าพเจ้าคิดว่าคงจะไม่ผิดเพี้ยนแต่อย่างใด เพราะการทำบุญเลี้ยงพระภิกษุ นั้นเราสามารถเลือกนิมนต์พระภิกษุได้ แล้วเรื่องอะไรจะไปนิมนต์พระภิกษุที่ไม่ดีมาแล้ว เมื่อพระภิกษุที่นิมนต์มาแล้วแต่เป็นพระภิกษุที่ดีที่เราเคารพนับถือแล้ว การวิพากษ์วิจารณ์พระภิกษุก่อนรับศีลก็คงไม่จำเป็น หรือแม้แต่ไม่ได้เลือกนิมนต์ว่าจะเอาพระภิกษุท่านใดโดยเฉพาะเจาะจงแล้วกล่าววิพากษ์วิจารณ์พระภิกษุก่อนรับศีล ท่านก็คงจะอนุโมทนาว่าชอบแล้ว เพราะท่านได้ชื่อว่าเป็นผู้สละแล้วซึ่งกิเลสตัณหาแสวงหาแต่สังขาร ย่อมยินดีที่มีผู้กล่าวถึงความดีความจริงเป็นธรรมดา

ประการที่สอง ข้อที่สภาอาจารย์คิดว่าครูควรจะเสียใจเพราะถูกศิษย์ของตนยังขาดความรู้ความเข้าใจในชีวิตและวัฒนธรรมที่ถูกต้องนั้น ความรู้ความเข้าใจในชีวิตและวัฒนธรรมคูจะเป็นเรื่องที่มีขอบเขตกว้างใหญ่ไพศาลจนมองแทบไม่เห็น ผี และ การแสวงหาความรู้เป็นสิ่งที่จะต้องกระทำตลอดชีวิต จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งมีรู้จบสิ้น คนเราแสวงหาความรู้ได้แต่เพียงบางส่วนตามแต่กาลเทศะ จึงควรจะร่วมมือและแลกเปลี่ยนกันในการแสวงหาความรู้ ครูกับศิษย์จึงควรจะร่วมมือกันในการแสวงหาความรู้ที่ถูกต้อง ศิษย์ก็อาจมีความรู้ที่ถูกต้องได้โดยการศึกษาค้นคว้าของตนเอง ซึ่งอาจขัดแย้งกับความรู้ที่ครูมีอยู่ และผลจากการโต้แย้งด้วยเหตุผลอย่างเต็มที่แล้ว ความรู้ที่ครูมีอยู่นั้นอาจจะผิดก็ได้ ความรู้ของครูไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นความรู้ที่ถูกต้องเสมอไป และนี่เป็นกระบวนการเรียนรู้ระหว่างครูกับศิษย์ที่แท้จริง ถ้าหากความรู้ความเข้าใจในพิธีไหว้ครูของ อมร.ถูกต้องโดยส่วนใหญ่แล้ว การกล่าวหาว่า อมร.มีความรู้ความเข้าใจในพิธีไหว้ครูที่ผิดหรือขาดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่เรียกว่า “ชีวิตและวัฒนธรรมที่ถูกต้อง” ก็เป็นการกระทำที่ไม่เป็นธรรมแก่ อมร.เป็นอย่างยิ่ง

(4) สภาอาจารย์เห็นว่า ในแง่ความรับผิดชอบของ อมร.นั้น การกระทำของ อมร.ครั้งนี้เป็นเพียงความรู้เท่าไม่ถึงการณ์จึงทำผิดกาลเทศะไปเท่านั้น ไม่ใช่การกระทำอันเป็นความผิดที่มหาวิทยาลัยจะพิจารณาแต่อย่างใด ผู้เสียหายแท้จริงก็คือนักศึกษาผู้ร่วมพิธีที่เมื่อ อมร.นำพิธีไปผิดเพี้ยนเช่นนี้แล้ว จะมีความเห็นเป็นอย่างไร จึงควรให้นักศึกษาได้พิจารณากำหนดความรับผิดชอบตนเองต่อไปตามระบบการปกครองที่ได้จัดวางไว้ให้ต้องรับรับผิดชอบในการใช้เสรีภาพของตน

ข้อนี้ก็เช่นกัน พลอยผิดไปตามข้อ(2)และ(3) ด้วย ดังนี้ :

ประการแรก แม้จะไม่ได้ถือว่าการกระทำของ อมร. ครั้งนี้เป็นความผิดที่มหาวิทยาลัยควรพิจารณา แต่ก็ได้ตำหนิ อมร. ว่าทำผิดพลาดทะเลาะโดยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ปัญหาจึงอยู่ที่ว่าการกระทำของ อมร. เป็นการทำผิดพลาดทะเลาะโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือไม่ ถ้าหากเรายอมรับว่า อมร. พยายามจะปฏิรูปพิธีไหว้ครูให้มีความหมายมากขึ้นเพื่อเรียกร้องให้ครูกลับคืนสู่ความเป็นครูอันดีงามในอดีต, เพื่อให้ความเคารพบูชาครูเป็นความสัมพันธ์อันแท้จริงระหว่างศิษย์กับครู และเพื่อให้ทุกฝ่ายรู้ตระหนักถึงความเลวร้ายของระบบการศึกษาในปัจจุบันตลอดจนช่วยกันแก้ไขให้ดีขึ้นกว่าเดิมแล้ว ก็จะได้เห็นว่า อมร. มิได้ทำผิดพลาดทะเลาะโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์เลย การปฏิรูปพิธีไหว้ครูก็ย่อมจำเป็นอยู่เองที่จะต้องกระทำในพิธีไหว้ครูและในวันไหว้ครู จะไปกระทำในพิธีอื่นหรือวันอื่นก็ดูกระไรอยู่ อันที่จริงการวิพากษ์วิจารณ์ครูบาอาจารย์โดยศิษย์นั้นไม่ใช่สิ่งที่มียู่ในวัฒนธรรมของไทยแต่ดั้งเดิม ทั้งนี้เพราะครูบาอาจารย์ในอดีตล้วนแต่มีความเป็นครูโดยบริบูรณ์และศิษย์ต่างก็ให้ความเคารพบูชาครูของตนอย่างสูงจนไม่มีความจำเป็นที่จะวิพากษ์วิจารณ์อะไร แต่เมื่อสภาพการณ์ในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปมาก ครูบาอาจารย์ได้ประพฤติดนินทาห่างจากความเป็นครูอันดีงามในอดีตจนเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันโดยทั่วไป ศิษย์ซึ่งมีหน้าที่เคารพครูบาอาจารย์โดยตรงก็ควรจะมีสติทวิพากษ์วิจารณ์ครูบาอาจารย์บ้างตามสมควร แต่การวิพากษ์วิจารณ์ครูบาอาจารย์ก็มีไม่ใช่สิ่งที่จะกระทำกันได้พร่ำเพรื่อ เพราะการที่ศิษย์มาวิพากษ์วิจารณ์ครูบาอาจารย์ของตนไม่ใช่สิ่งที่คุ้นเคยสำหรับสังคมไทย ดังนั้นการวิพากษ์วิจารณ์ครูบาอาจารย์ในวันไหว้ครูและในพิธีไหว้ครู ซึ่งเป็นกาลเทศะที่แสดงออกอย่างรวมศูนย์ของความเคารพบูชาครู เพื่อสะท้อนความรู้สึกลึกซึ้งของศิษย์ที่มีต่อครูบาอาจารย์ของตนตามสมควร จึงน่าจะถือได้ว่าเป็นการกระทำที่ต้องด้วยกาล-

เทศะแล้ว

ประการที่สอง ที่กล่าวว่าผู้เสียหายจากการกระทำของ อมร. ที่แท้จริงก็คือนักศึกษาผู้ร่วมพิธีนั้น แม้จะไม่ได้ระบุให้ชัดเจนลงไปว่าเสียหายด้วยเหตุใดก็อาจเดาได้โดยไม่ยากว่าเป็นเพราะ อมร. ทำผิดพลาดทะเลาะไปนักศึกษาผู้ร่วมพิธีไหว้ครูจึงไม่ได้มงคลเต็มเม็ดเต็มหน่วย ซึ่งเป็นปัญหามานึกคิดว่าจะเป็นเช่นนั้นจริงหรือไม่ เมื่อ อมร. ไม่ได้ทำผิดพลาดทะเลาะและยังได้บอกกล่าวเสียก่อนว่าจะไหว้แต่เฉพาะครูที่ดี มงคลอันเกิดจากการกราบไหว้ครูที่ดীনย่อมเกิดแก่นักศึกษาผู้ร่วมพิธีอย่างเต็มเปี่ยม ไม่ว่าครูที่ดีจะมีอยู่มากหรือน้อยก็ตาม การกราบไหว้ครูโดยไม่จำแนกว่าเป็นครูชนิดใด หากมีครูที่ดีและไม่ดีอยู่ปนกันก็ย่อมจะได้มงคลเท่ากับการกราบไหว้แต่เฉพาะครูที่ดีเท่านั้น เพราะการกราบไหว้ครูที่ไม่ดีย่อมจะไม่ได้มงคล บางทีอาจจะปองมงคลเสียด้วยซ้ำ ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นอะไรที่นักศึกษาจะต้องพิจารณาความรับผิดชอบของ อมร. ตามระบบการปกครองตนเองที่ใช้เสรีภาพเกินขอบเขตไปหรือไม่

กล่าวโดยสรุป มติของสภาอาจารย์เกิดจากความไขว่เขวในประเด็นสำคัญที่ว่าความเป็นครูแยกเด็ดขาดจากตัวครูและการไหว้ครูเป็นการไหว้ความเป็นครูไม่ใช่ตัวครู ทำให้กำหนดท่าทีต่อ อมร. และข้อเรียกร้องต่อฝ่ายต่าง ๆ ผิดพลาดไปโดยส่วนใหญ่ การที่มติของสภาอาจารย์สามารถคลี่คลายปัญหาขัดแย้งกันลงได้ในระดับหนึ่งนั้น คงเป็นเพราะสถานการณ์ในขณะนั้นไม่อำนวยให้ถกปัญหานี้ได้อย่างจริงจังเพราะคณบดีจะเอาชนะคะแนนมากกว่าอย่างอื่น มตินั้นจึงเพียงแต่ช่วยคลี่คลายความขัดแย้งในเชิงการเมืองลงได้เท่านั้น แต่ในทางเหตุผลแล้วไม่ได้ช่วยคลี่คลายปัญหาหลงเลย ตรงกันข้ามกลับสร้างปัญหาให้ซับซ้อนขึ้นโดยไม่จำเป็น เรื่องนี้ควรที่สภาอาจารย์จะถือเป็นบทเรียนและหาโอกาสทบทวนแก้ไขให้เกิดความถูกต้องและเป็นธรรมต่อไป

บทความของอาจารย์นิธิ

บทความของอาจารย์นิธิมีสาระสำคัญซึ่งควรแก่การพิจารณาดังนี้ :

(1) อาจารย์นิธิตั้งข้อสังเกตว่า พิธีกรรมไหว้ครูตามประเพณีไทยเดิมถือเป็นพิธีกรรมสำคัญสำหรับอาชีพหลายอย่าง ซึ่งอาชีพเหล่านี้ล้วนแต่ต้องมีบุคคลผู้ทำหน้าที่ฝึกหัดหรือครูอย่างชัดเจน ทำให้เกิดความเข้าใจผิดในสมัยหลังได้ง่ายว่าการไหว้ครูคือการไหว้คนที่ทำหน้าที่ฝึกหัดนั่นเอง และความเข้าใจผิดเช่นนี้เป็นปัญหาสำหรับคนในสังคมปัจจุบันที่ไม่รู้สึกซาบซึ้งต่อคนที่ทำหน้าที่ที่ฝึกหัดขนาดนั้น ปัญหาจึงอยู่ที่ว่าแท้จริงแล้วครูที่ต้องทำพิธีไหว้กันตามประเพณีไทยเดิมนั้นคือคนที่ฝึกหัดอาชีพให้

แก่คนอื่น ๆ ใช่หรือไม่

(2) อาจารย์นิธิวิเคราะห์พิธีกรรมไหว้ครูแบบเก่าไว้ว่า การแสดงโนราหรือหนังตะลุงของภาคใต้ นั้น ครูหมอบที่เคารพบูชากันในหมู่ผู้แสดงหมายถึงผีบรรพบุรุษของสายการแสดงสกุลหนึ่ง ๆ และศิลปินในสกุลหรือสำนักนั้นซึ่งเคยมีชื่อเสียงและได้ตายไปแล้ว ดังนั้นครูหมอบที่ต้องไหว้กันเป็นพิธีกรรมก็คือผีนั่นเอง การไหว้ครูโจนละครของภาคกลางก็เช่นกัน ครูใหญ่ที่ต้องไหว้และรำถวายมือคือผีใหญ่ที่อยู่ในรูปของฤๅษี ซึ่งอาจเป็นพระศิวนางนาฏราชหรืออย่างอื่น แต่ก็ยังเป็นผีหรือเทพนั่นเอง ดังนั้นครูไทยเดิมก็คือผีหรือเทพ ซึ่งถ้าใช้ภาษาสมัยใหม่ก็คือหลักการทางนามธรรมอย่างหนึ่ง แล้วแต่ยุคสมัยว่าจะตีความให้ผีหรือเทพนี้มีความหมายอย่างไร

พิธีกรรมไหว้ครู

สำหรับมหาวิทยาลัยไทยปัจจุบัน

นิธิ เอียวศรีวงศ์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

การไหว้ครูตามประเพณี

พิธีกรรมไหว้ครูในประเพณีไทยแต่ก่อนถือเป็นพิธีกรรมสำคัญอันหนึ่งสำหรับ "อาชีพ" หลายอย่าง โดยเฉพาะอาชีพที่ฝึกฝนแตกต่างจากวิถีชีวิตปกติของผู้นั้น คือไม่ใช่ทำมา แต่เป็นการท่องเที่ยว เช่น การแสดง วิชาฝีมือ ฯลฯ เป็นต้น

เมื่อก่อนในเมื่อเชื่อกันว่าการฝึกหัดใน "อาชีพ" เหล่านี้คือสิ่งที่ทำมาให้เป็นครูอย่างแท้จริง หรืออย่างน้อยเป็นการไปเหนี่ยวนำทำมาซึ่งได้รับการฝึกหัดในวิชาโดยไม่มีใครเป็นครูอย่างชัดเจน และด้วยเหตุนี้ จึงมีความเข้าใจผิดในสมัยหลังได้ง่ายว่าการไหว้ครูคือการไหว้คนที่ทำหน้าที่ฝึกหัด ซึ่งในขณะก่อนได้ฝึกหัดจนเป็นคนในสังคมปัจจุบันนี้ไปมาซึ่งชื่อ "คนฝึกหัด" ของงานนั้น

แต่จริงๆ แล้วตามประเพณีไทยเดิมนั้น ครูคือมนุษย์ที่ฝึกหัดคนอื่น ๆ ให้ทำอะไรเป็นหรือไม่

ศีรษะพ่อครูคนศรีไทย

สโมสรมิตร ศิลปวัฒนธรรม

เพื่อจะตอบปัญหานี้ควรจะย้อนไปวิเคราะห์พิธีกรรมไหว้ครูแบบดั้งเดิมในการแสดงของภาคใต้ ไม่ว่าจะเป็นโนราหรือหนังตะลุง "ครูหมอบ" ที่เคารพบูชากันในหมู่ผู้แสดงนั้นหมายถึงผีบรรพบุรุษของสายการแสดงสกุลหนึ่ง ๆ และศิลปินในสกุลหรือสำนักนั้น ๆ ซึ่งเคยมีชื่อเสียงและได้ตายไปแล้ว เพราะฉะนั้น "ครูหมอบ" จึงมีฤทธิ์เหนือคนธรรมดา "ไหว้" เพื่อจะทำการขอขมาหรือขอโทษแก่ผีปู่ย่า คำไหว้ครูโนรา (หรือชาวนาที่รู้จักกัน) ก็ยังถึงชื่อของคนที่ตายไปแล้ว เช่นบทเพลงในการให้กำเนิดและการแสดงโนราตามตำนานที่เล่ากันมาเกี่ยวกับกษัตริย์ของโนรา

พูดให้เข้าใจง่าย ๆ ก็คือ "ครู" ของการแสดงโนราภาคใต้ที่จะไหว้หมอบนั้น เป็นพิธีกรรมในนามของ "ผี"

ความคิดที่ว่าครูคือผีนั้นไม่ใช่เพียงของคนที่ศรัทธาในภาคใต้เท่านั้น ในการไหว้ครูโจนละคร ครูใหญ่ที่ต้องไหว้และรำถวายมือคือผีใหญ่ที่อยู่ในรูปของฤๅษี ซึ่งอาจจะเป็นพระศิวนางนาฏราชหรือจะเป็นโรคคนเล่นก็

ผีางหรือเทพนั่นเอง บทเพลงในพิธีกรรมไหว้ครูคือผีที่เป็นผีบรรพบุรุษในภาคกลางเหมือนกัน

ครูไทยก็ถือผีหรือเทพ ซึ่งถ้าหากทำให้เป็นสมัยใหม่หน่อยก็คือหลักการทางนามธรรมอย่างหนึ่ง แล้วแต่ยุคสมัยจะตีความให้ผีหรือเทพนี้เป็นหลักการอะไร

แต่ด้วยที่ที่นักประวัติศาสตร์ความสาบระดอย่างเอ็ดเวิร์ด ฮอร์นส์เคเตอร์ ในความภาคแล้วคนเอ็ดเวิร์ด "ครู" นั้นเคย พระเป็นผีที่เทพความหมายของครูนั้นก็คือเทพที่พระเป็นนามธรรมอันสืบมาจึงได้เกิดพิธีกรรมไหว้ครู ผู้ที่ถือฤๅษีอยู่ประเภทนี้ไม่มีพิธีสักการะสำคัญที่ผูกพันด้วยละครโนรา

ถ้ามองแต่เพียงว่าครูใหญ่คือคนที่แต่งละครโนราเอาไว้ให้ครูผู้ฝึกแสดงละครก่อนกล่าวคำขอขมาต่อผีปู่ย่าก็ถือว่าครูใหญ่นอกขอบเขตแล้ว จากนั้นเมื่อเสร็จการแสดงละครจะเป็นพระพิธีธรรมหรือพระสงฆ์สวดมนต์จบการพิธีกรรม "ครู" ก็คือผี

การแต่งตั้งของครูใหญ่ในการรอบพระพิธีธรรมหรือพระสงฆ์ ครูโนราครอบทั่วๆ ใต้หนึ่งว่า เฒ่าเฒ่าครูใหญ่คนนั้นก็ได้อุทิศตัวมาสวดมนต์ของครูผู้ฝึกแสดงนั้นแล้ว

ส่วนการรำถวายมือหรือพิธีกรรมที่ต่อเนื่องกันนั้น โนราจะเข้าใจเกี่ยวกับฤๅษีหรือครูใหญ่คนที่ถูกสังเวยถึงชีวิตเป็นพิธีกรรมที่กระทำแก่ "ผี" หรือเทพโนราอย่างใด ๆ ทั้งสิ้น

ในพิธีกรรมไหว้ครูของโนราหรือละคร-การแสดงและการฝึกหัดโนราหรือการแสดงโนราอื่นที่จริงก็ยังคงมีการไหว้ผีที่เป็นหัวใจของงานสำคัญอยู่จริง การร้องบท "ออกโลพระอันพุทธ..." ก็คือการสักการะเทพใหญ่

ที่คนไทยนับถือ (คือพระพุทธเจ้า) การท่องเที่ยวแบบเปลี่ยนการสักการะ "บุพพคาจารย์..." คือเหล่าอาจารย์ได้อาวุธไปก่อนแล้ว

พิธีไหว้ครูคนศรีไทยที่ศูนย์วัฒนธรรมปักษ์ใต้

อาจารย์ก็มี "ครู"

นักศึกษาก็ต้องร่วมมือ "ครู"

ทั้งอาจารย์และนักศึกษาต้องร่วมกันไหว้ "ครู"

ไม่ใช่ให้นักศึกษาไหว้ตัวอาจารย์เอง

เป็นการขัดกับจิตใจของพิธีกรรมไหว้ครูแบบเก่า ดังนั้นหากจะเปลี่ยนพิธีกรรมไหว้ครูปัจจุบันไปอย่างไร ก็ไม่เกี่ยวกับการเคารพบูรพาจารย์หรือไม่ พร้อมกันนี้ก็ได้เสนอพิธีกรรมไหว้ครูอย่างใหม่สำหรับมหาวิทยาลัย โดยเก็บหัวใจของพิธีกรรมแบบเก่าไว้แล้ว จัดให้สอดคล้องกับสภาพการศึกษาแบบใหม่ว่า :

- หลักการของพิธีกรรมไหว้ครูอย่างเก่าคือ เป็นพิธีรับคนเข้าสู่กลุ่ม ซึ่งจะ使人เหล่านี้อยอมรับระบบค่านิยมบางอย่างร่วมกัน มหาวิทยาลัยปัจจุบันก็จัดพิธีกรรมไหว้ครูโดยเน้นที่นักศึกษาใหม่ ซึ่งก็เข้ากับของเก่าได้อยู่ แต่ที่นึกต่อไปคือ ระบบค่านิยมอย่างไรที่ควรปลูกฝังโดยผ่านพิธีกรรมไหว้ครู ระบบค่านิยมนี้ไม่ควรจะละเอียดยับซ้อนไปทุกแง่ทุกมุมจนทำให้สมาชิกของกลุ่มเป็นผู้ขาดวิจรรณญาณซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัย แต่ควรจะเป็นค่านิยมกลาง ๆ ที่สอดคล้องกับการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัย

- หลักการของพิธีกรรมไหว้ครูแบบเก่าอีกอย่างหนึ่งคือการจัดให้เกิดการสักระต่อหลักการนามธรรมบางอย่าง สำหรับมหาวิทยาลัยปัจจุบัน หลักการที่เหมาะสมคงจะไม่ใช้ผีหรือเทพอย่างของเก่า แต่อาจเป็นหลักการบางอย่างที่แสดงออกได้ด้วยรูปเคารพหรือด้วยสิ่งอื่น ๆ ส่วนบูรพาจารย์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของผีที่ต้องสักระตามพิธีกรรมไหว้ครูแบบเก่านั้น ก็อาจหมายถึงบุคคลที่เป็นปูชนียบุคคล ซึ่งชีวิตและงานของท่านสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้แก่วิชาการอย่างใดอย่างหนึ่ง และการเคารพท่านก็เป็นการเคารพหลักการแห่งชีวิตและงานของท่านนั่นเอง

- การไหว้ครูในปัจจุบัน น่าจะเป็นโอกาสสร้างและขยายความสัมพันธ์ระหว่างครูมนุษย์กับศิษย์ เพราะถ้าปราศจากความสัมพันธ์อันดีกันแล้ว การเรียนรู้ร่วมกันอันเป็นหัวใจของการศึกษาในมหาวิทยาลัยก็เกิดขึ้นไม่ได้ ดังนั้นลักษณะพิธีกรรมที่ไม่ส่งเสริมความสัมพันธ์อันนี้จึงควรเลิกเสีย

ด้วยการคำนึงถึงหลักการเช่นนี้ พิธีกรรมไหว้ครูในมหาวิทยาลัยที่น่าจะเป็นมีลักษณะดังนี้ :

- เพื่อสร้างและขยายความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ พิธีกรรมไหว้ครูควรกินเวลาทั้งวัน ไม่ใช่เพียงไม่กี่ชั่วโมงในหอประชุม และมหาวิทยาลัยไม่ควรชุมนุมคณาจารย์ทั้งหมดมารับการไหว้ครู เพราะจะมีจำนวนมากและหลายสาขาเกินกว่าที่จะสร้างความสัมพันธ์เช่นนั้นได้ ควรจัดให้มีพิธีกรรมไหว้ครูในหน่วยงานขนาดเล็กที่สุดคือภาควิชา เพื่อให้มีผู้เข้าร่วมพิธีจำนวนน้อยและสามารถสร้างความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ได้

- วันไหว้ครูคือวันที่ทุกคนไหว้ครูอันเป็นหลักการนามธรรมบางอย่างที่ดีว่ามีคุณค่าแก่สาขาวิชานั้น อันอาจแสดงออกด้วยบูรพาจารย์ที่เป็นบุคคล ดังนั้นอาจารย์ก็ต้องไหว้ครูร่วมกับศิษย์ของตนด้วย

- ในวันไหว้ครูนั้นแต่ละภาควิชาแปรรูปอุดมคติของตนออกมาเป็นรูปธรรม เช่นภาควิชาประวัติศาสตร์อาจใช้พระรูปสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นรูปเคารพ บูชาพร้อมกับรูปคุณจิตร ภูมิศักดิ์ก็ได้ นักศึกษาสาขาอื่นที่สนใจประวัติศาสตร์ก็อาจเข้าร่วมสักการะครูเหล่านี้ได้ และถือเป็นแขกของอาจารย์ก็ได้ รับมาร่วมครูเดียวกัน การไหว้ครูเป็นโอกาสอันดีที่จะสนทนาวิสาสะกันด้วยเรื่องต่าง ๆ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเคารพซึ่งกันและกัน

อาจารย์นิธิย้าว่า โดยวิธีการเช่นนี้ครูในความหมายเก่าคือหลักการนามธรรมอย่างหนึ่งก็มีการสืบทอดมาไหว้กันในวันไหว้ครู และในขณะที่เดียวกันก็ได้ดัดแปลงพิธีกรรมโบราณนี้ให้อ่อนนวยต่อการศึกษาในมหาวิทยาลัยอันเป็นสิ่งใหม่ในสังคมไทยไปด้วย นอกจากนี้ยังได้กล่าวทิ้งท้ายไว้ในลักษณะที่เป็นการเตือนสติบุคคลบางฝ่ายว่า การไม่สนใจศึกษาของเก่าทำให้เราได้แต่วิวาทกันเพื่อทำลายกันเท่านั้น แต่ไม่อาจสร้างสรรค์ปัจจุบันด้วยรากฐานของสังคมเราเองได้

บทความของอาจารย์นิธินับว่าเป็นความพยายามอันหนึ่งที่จะวิเคราะห์พิธีไหว้ครูในมหาวิทยาลัยที่เกิดเป็นปัญหาโต้แย้งกันอยู่ในขณะนี้ โดยมองย้อนกลับไปในอดีตและชี้ว่าพิธีไหว้ครูตามสถานศึกษาปัจจุบันได้ผันแปรไปจากหลักการเดิม อีกทั้งได้เสนอหลักการและรูปแบบพิธีไหว้ครูในมหาวิทยาลัยเสียใหม่โดยอาศัยหลักการเก่าด้วย แต่บทความของอาจารย์นิธินั้นยังเป็นเพียงความเห็นอันหนึ่งเท่านั้น ซึ่งจะต้องมีการอภิปรายกันต่อไปอีกมากทีเดียว ในที่นี้ข้าพเจ้าขอเสนอข้อโต้แย้งบางประการต่อบทความของอาจารย์นิธินี้ :

(1) สังคมไทยในอดีตเคารพบูชาครูมาก เพราะการเรียนวิชาความรู้ไม่ว่าอะไรก็ตามจะต้องมีครูเป็นผู้สั่งสอน เรียนเองไม่ได้ การเรียนวิชาความรู้ต่าง ๆ จึงมีพิธีไหว้ครูเพื่อแสดงความเคารพบูชาครู ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันในแต่ละสาขาวิชา แม้ว่าการไหว้ครูของแต่ละสาขาวิชาจะมีความแตกต่างกัน แต่ก็มีลักษณะโดยทั่วไปคล้ายคลึงกัน จนอาจจะแยกออกได้เป็น 3 ประเภท กล่าวคือ :

- **ประการแรก** การไหว้ครูในละครพิน-พาทย์, โนราชาตรี, หนัง, หอมยา, หมอช้าง, โหร และเวทมนตร์ เหล่านี้มีทั้งการไหว้ครูแบบย่อก่อนทำการแสดงหรือใช้วิชาความรู้ในการประกอบอาชีพแต่ละครั้ง และการไหว้ครูแบบใหญ่ซึ่งจัดทำเป็นพิธีใหญ่ปีละครั้ง ซึ่งในพิธีไหว้ครูประจำปีนี้มักจะมีพิธีครอบให้เกศียที่เริ่มเรียนวิชาควบคู่ไปด้วย

- **ประเภทที่สอง** การไหว้ครูหนังสือแต่เดิมเป็นพิธีง่าย ๆ ตอนนำเด็กไปฝากให้เริ่มเรียนหนังสือกับครูเท่านั้น ไม่มีการไหว้ครูแบบย่อก่อนทำการแต่ละครั้งหรือการไหว้ครูแบบใหญ่ประจำปี และไม่มีพิธีครอบก่อนเริ่มเรียนด้วย

- **ประเภทที่สาม** การไหว้ครูภาพลักษณ์เดิมแต่การไหว้ครูก่อนทำการคือเขียนภาพลักษณ์แต่ละครั้งเท่านั้น ไม่มีการไหว้ครูประจำปีและพิธีครอบก่อนเริ่มเรียนภาพลักษณ์จะมีการไหว้ครูอย่างการเรียนหนังสือหรือไม่นั้น เข้าใจว่าไม่มี เพราะการเรียนภาพลักษณ์แต่เดิมมักจะเรียนต่อเนื่องกับการเรียนหนังสือ จึงไม่ต้องไหว้ครูซ้ำอีก

พิธีไหว้ครูตามสถานศึกษาปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นประเพณีที่สืบเนื่องมาจากประเพณีไหว้ครูหนังสือของไทยแต่เดิม ดังนั้นเมื่อเกิดปัญหาขึ้น ก็ควรจะหันไปดูต้นแบบว่ามีหลักการและรูปการอย่างไร, ได้วิวัฒน์ผันแปรมาเช่นใด และมีความถูกต้องเหมาะสมกับสภาพการณ์ปัจจุบันหรือไม่ แต่ที่อาจารย์นิธิวิเคราะห์พิธีไหว้ครูตามสถานศึกษาปัจจุบันโดยนำเอาพิธีไหว้ครู-ครอบครูโชนละครของภาคกลางและพิธีไหว้ครู-ครอบครูโนรา หนึ่งตระกูลของภาคใต้มาเป็นต้นแบบหรือแนวเทียบนั้น จึงน่าจะไม่ต้องมาตั้งแต่แรกแล้ว เพราะการไหว้ครูหนังสือของไทยแต่เดิมนั้นมีความแตกต่างจากการไหว้ครูโชนละครและการไหว้ครูโนราหนึ่งตระกูลอยู่มากทีเดียว

การไหว้ครูหนังสือของไทยแต่เดิมนั้นเป็นแบบง่าย ๆ ไม่มีพิธีรีตองมากมายอย่างในปัจจุบัน ดังที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพระยาสุโขทัยผู้เป็นดาพาพลาญชุมพลผู้เป็นหลานไปฝากให้เรียนหนังสือกับพระสังฆราชาว่า

“ค่อยชักไข่ได้ถามถึงความหลัง
รู้หนังสือหรือยังพ่อพลาญเอ๋ย
เจ้าพลาญว่าอย่าสอนพ่อถึงเคย
เพียงละเลยเสียก็เพื่อนออกเปื้อนไป
ท่านยายว่าคาช่วยไปฝากวัด
จะได้หัดอ่านเขียนเรียนไปใหม่”

.....
ให้หารูปเทียนข้าวตอกดอกไม้
กับหมากพลูจะได้ไปถวาย
แล้วอาบน้ำทาแป้งแต่งหลานชาย
ให้นุ่งลายหม่มแพรม่วงดวงพุดตาน

.....
ถึงกุฎที่ท่านสังฆราชา
ถามเจ้าเณรบอกว่าอยู่ในห้อง
ท่านยายดาพาหลานถือพานทอง
ค่อยอย่างย่องเข้าไปไหว้กราบลง

.....
แล้วผินหน้ามาเรียกให้เจ้าพลาญ
เอารูปเทียนไปถวายแล้วกราบไหว้
ฉันจะเอาหลานยามาฝากไว้
จงโปรดให้เรียนธรรมให้ชำนาญ”¹²

พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) กล่าวถึงการไหว้ครูหนังสือของไทยโบราณไว้ตอนหนึ่งว่า “คือผู้ที่อะพาตักไปฝากวัดนั้น ก็จะต้องหาวันที่น่าถือกัน ถ้าเป็นการเล่าเรียนวิชาให้ไว้วัน ๕ (พุทธสัปดาห์) โดยมาก แลมีหมากพลูบุหรืออะไรบ้างกำกับไปกับเครื่องสักการบูชาครู”¹³

เสฐียรโกเศศ(พระยาอนุমানราชธน)ก็ได้กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า “ต่างว่าเมื่อพ่อแม่ของเด็กไปพูดจาขอฝากบุตรเรียนหนังสือกับพระสงฆ์องค์ใดเป็นที่ตกลงกันเรียบร้อยแล้ว เมื่อถึงวันค้ำขันเป็นสุกโยกคติตามที่กำหนดไว้ในคำราชซึ่งพระท่านบอกให้ทราบ พ่อแม่ก็นำลูกของตนไปฝากพระ พร้อมทั้งจัดหาดอกไม้รูปเทียน(ถ้ามี)เป็นเครื่องสักการะ จัดใส่พานหรือภาชนะอย่างอื่นที่สมควรกัน รวมทั้ง

พานหมากพลูเป็นเครื่องเคารพด้วย นำไปถวายพระซึ่งจะเป็นอาจารย์ของเด็ก เป็นการขึ้นไหว้ครู เพราะตามประเพณีไทย เมื่อจะเริ่มศึกษาเล่าเรียนวิชาใด ต้องทำพิธีขึ้นครูเสียก่อน การเรียนนั้นจึงจะขลัง

ดอกไม้ให้นำไปบูชาครูมักใช้ดอกมะเขือและดอกเข็มพร้อมทั้งมีหญ้าแพรกด้วยหยิบมือหนึ่ง เอาเคสิดเพื่อแรงอธิษฐานว่า **ขอให้ปัญญาแตกเหมือนหญ้าแพรกดอกมะเขือ** เพราะของสองสิ่งนี้เจริญงอกงามเร็ว และ**ขอให้ปัญญาแหลมเหมือนดอกเข็ม** แล้วแถมท้ายว่า **ให้เต็มเหมือนกลี้อ** เมื่อพระผู้จะเป็นอาจารย์รับรูปเทียนและดอกไม้แล้ว เด็กก็กราบลงเพื่อขอฝากตัวเป็นลูกศิษย์ แล้วพระนำดอกไม้รูปเทียนนั้นไปปักหรือตั้งและจุดบูชาพระพุทธรูป กล่าวคำขออำนาจพระพุทธานุภาพให้คุ้มครองเด็กและประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้ต่อไปโดยลำดับ

เรื่องไหว้ครู ถ้าว่าโดยสาระอันเป็นจุดเริ่มต้นของประเพณีไหว้ครู ก็ง่าย ๆ เพียงเท่านั้น ที่เรามีระเบียบการไหว้ครูต่าง ๆ กันและมีลักษณะสลับซับซ้อนและยุ่งยากดังที่มีอยู่ในสมัยหลัง ก็เป็นเรื่องของวิวัฒนาการ ถ้าจะให้ความเจริญก้าวหน้าต่อไปก็ตกอยู่ในหลักที่ว่า เมื่อภาวะสังคมเปลี่ยนแปลงไป การปรับปรุงก็ต้องเกิดขึ้น ถ้าคนหนึ่งไม่ปรับปรุง ก็ต้องมีคนอื่นปรับปรุงใหม่อยู่วันยังค่ำ”¹⁴

การไหว้ครูหนังสือแต่เดิมซึ่งเป็นแบบง่าย ๆ นี้มีความคล้ายคลึงกับการบรรพชาอุปสมบทในพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ก่อนที่จะทำการบรรพชาอุปสมบทจะมีการถวายตัวผู้ที่จะเป็นบวชต่อเจ้าอาวาสแห่งวัดที่จะบวชนั้น เพื่อให้เจ้าอาวาสได้ซักซ้อมวิธีบรรพชาอุปสมบทจนคล่องแคล่วก่อน ซึ่งในการถวายตัวนั้นผู้ที่จะเป็นบวชจะต้องมีเครื่องสักการะคือดอกไม้รูปเทียนไปถวายเจ้าอาวาสด้วย และในการบรรพชาอุปสมบทก็จะมีการถวายเครื่องสักการะแด่พระอุปัชฌายาจารย์และพระกรรมวาจาจารย์อีกด้วย จึงชวนให้สันนิษฐานว่าการไหว้ครูหนังสือแต่เดิมน่าจะได้แบบอย่างมาจากการบรรพชาอุปสมบทในพุทธศาสนานั่นเอง¹⁵

การไหว้ครูหนังสืออย่างง่าย ๆ กลายมาเป็น

พิธีที่ต้องได้อย่างไรนั้น ข้าพเจ้ายังหาหลักฐานมั่นคงไม่ได้ ได้แต่สันนิษฐานว่า น่าจะเกิดขึ้นเมื่อมีการตั้งโรงเรียนขึ้นแล้วและเมื่อมีนักเรียนมาสมัครเรียนกันเป็นจำนวนมากจนไม่อาจทำการไหว้ครูอย่างเดิมต่อไปได้ จึงรวบยอดจัดเป็นพิธีใหญ่เสียคราวเดียวในแต่ละปีการศึกษา

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าไว้ในหนังสือประวัติอาจารย์ว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ท่านทรงผนวชและเสด็จจำพรรษา ณ วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ บางปะอิน เมื่อ พ.ศ. 2426 นั้น ได้ทรงริเริ่มให้นักเรียนวัดนิเวศน์ธรรมประวัติสวดค่านมัสการคุณานุคุณขึ้นเป็นครั้งแรก “...มีการอย่างหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นที่โรงเรียนนิเวศน์เมื่อปีข้าพเจ้าบวชแล้วจึงแพร่หลายไปถึงโรงเรียนทั้งปวงคือ ที่ให้นักเรียนสวดค่านมัสการคุณานุคุณ ข้าพเจ้าไปสังเกตเห็นว่าในโรงเรียนยังขาดสอนคตินี้ธรรม แต่จะให้เป็นเหตุให้เด็กฟังก็ไม่เข้าใจ เห็นว่าถ้าแต่งเป็นคำกลอนให้เด็กท่องสวดจะดีกว่า ข้าพเจ้าบอกความที่ปรารถนาไปยังพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ขอให้ท่านช่วยแต่งค่านมัสการส่งขึ้นไปให้ ท่านก็แต่งให้ตามประสงค์ เป็นค่านมัสการ 7 บท ขึ้นด้วยบทบาลีแล้วมีกาพย์กลอนเป็นภาษาไทยทุกบท นมัสการพระพุทธเจ้าขึ้นต้นว่า “องค์ใดพระสัมพุทธ สิวสุทธสันดาน” เป็นต้นบท 1 นมัสการพระธรรมเจ้าบท 1 นมัสการพระสงฆ์เจ้าบท 1 สามบทนี้ให้เด็กสวดเมื่อเริ่มเรียนตอนเช้า มีคำบูชาคุณบิดามารดาบท 1 บูชาคุณครูบท 1 สำหรับให้สวดเมื่อเริ่มเรียนตอนบ่าย และมีคำสวดบูชาพระคุณพระมหากษัตริย์บท 1 คำขอพรเทวดาบท 1 สำหรับให้สวดเมื่อจะเลิกเรียน...”¹⁶ คำสวดบูชาคุณครูนี้ บทที่เป็นภาษาบาลีขึ้นต้นว่า “ปาเรจรายาโหนติ คุณุตตรนาสาสกา...” และบทที่เป็นภาษาไทยขึ้นต้นว่า “อนึ่งข้าค่านับน้อม ต่อพระครูผู้การุญ...”¹⁷ ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า แม้จะได้มีการตั้งโรงเรียนขึ้นแล้วก็ยังไม่มีการไหว้ครูที่เป็นพิธีต้องแต่อย่างใด สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจึงคิดให้มีการสวดค่านมัสการบูชาคุณครูขึ้น แต่ก็ใช้สำหรับสวดเมื่อเริ่มเรียนตอนบ่ายเท่านั้น มิได้ใช้ใน

การไหว้ครูอย่างที่เป็อยู่ในปัจจุบันเลย

ต่อมาภายหลังจึงได้มีการจัดพิธีไหว้ครูขึ้นตามโรงเรียน และคำนำมัสการบูชาคุณครูที่เคยใช้สวดก่อนเริ่มเรียนตอนปลายก็กลายมาเป็นคำนำมัสการบูชาคุณครูในพิธีไหว้ครูแทน คำสวดไหว้ครูภาษาไทยนี้ต่อมาได้เปลี่ยนไปใช้คำสวดไหว้ครูของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี(มร.เวีย มาลากุล)ที่ขึ้นต้นว่า “ข้าพเจ้าขอประณตน์อมตฺริวันทนาการ แต่พระอาจารย์ผู้ทรงปรกติกฤษฎภาพในศิษยานุศิษย์ทั้งปวง...” แล้วจึงเปลี่ยนมาใช้คำสวดไหว้ครูปัจจุบัน(ไม่ทราบว่าเป็นของใคร)ที่ขึ้นต้นว่า “ข้าขอประณตน์อมตฺสการ บูรพคุณอาจารย์ ผู้กอปรประโยชน์ศึกษา...”¹⁸

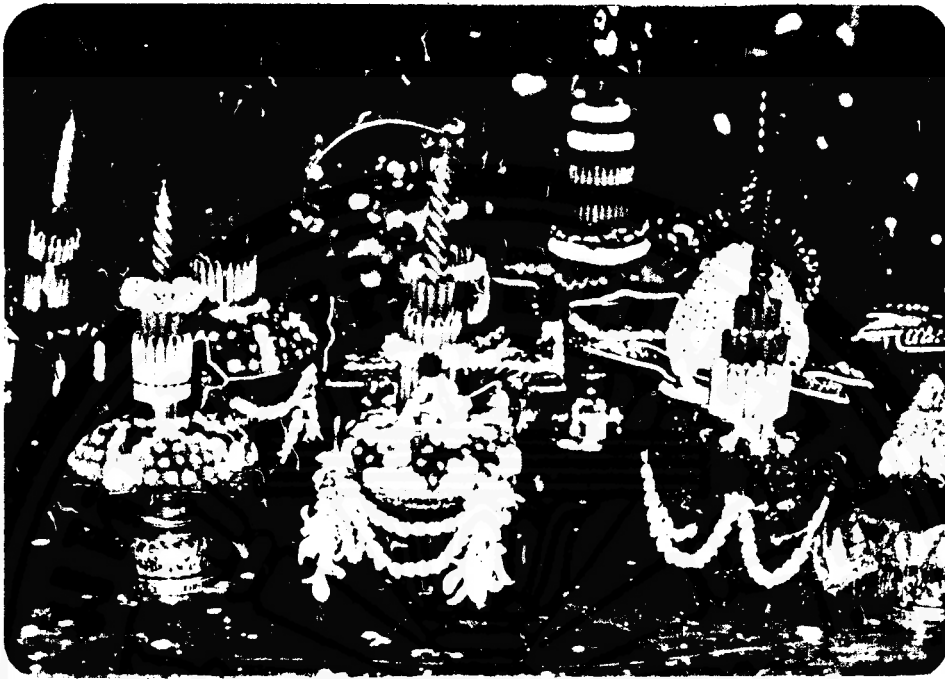
พิธีไหว้ครูที่จัดขึ้นตามโรงเรียนแต่แรกนั้น คงจะจัดทำพิธีแตกต่างกันไปตามความเห็นของแต่ละโรงเรียน หากได้ลงเป็นระเบียบแบบแผนเดียวกันดังเช่นทุกวันนี้ไม่ พิธีไหว้ครูตามโรงเรียนได้รับการจัดให้เป็นระเบียบแบบแผนเดียวกันทั่วประเทศใน พ.ศ. 2486 คือเมื่อ มล.ปิ่น มาลากุล อธิบดีกรมสามัญศึกษาในขณะนั้น ได้มีหนังสือที่ 15943/2486 ลงวันที่ 17 พฤษภาคม 2486 ถึงคณะกรรมการจังหวัดทุกจังหวัดแจ้งเรื่องแบบพิธีไหว้ครู ความว่า “เพื่อให้การกระทำพิธีไหว้ครูในโรงเรียนต่าง ๆ ใดเป็นไปในระเบียบเดียวกัน จึงได้วางแบบพิธีไหว้ครูซึ่งได้ส่งมาพร้อมหนังสือนี้ หวังให้โรงเรียนถือปฏิบัติโดยอนุโลม สิ่งใดที่ไม่สามารถจะจัดได้ก็ให้ยกเว้นได้ และให้เริ่มปฏิบัติตั้งแต่ภาคต้นปีการศึกษา 2486 เป็นต้นไป เฉพาะภาคต้นศกนี้ ให้จัดการประกอบพิธีไหว้ครูในวันพฤหัสบดีที่ 28 พฤษภาคม 2486 ในตอนเช้าทุกโรงเรียน”¹⁹ แบบพิธีไหว้ครูนี้ได้ใช้กันต่อมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเราทุกคนคงทราบคืออยู่แล้ว จึงไม่ขอกล่าวถึงรายละเอียดในที่นี้²⁰ พิธีไหว้ครูในมหาวิทยาลัยปัจจุบันก็มักจะอนุโลมตามแบบพิธีไหว้ครูของโรงเรียนนี้เอง เพราะเท่าที่ได้สังเกตดูพบว่าคล้ายกันเป็นส่วนใหญ่ จะแตกต่างกันก็แต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

จากวิวัฒนาการของการไหว้ครูหนังสือของ

ไทยแต่เดิมมาเป็นพิธีไหว้ครูตามสถานศึกษาในปัจจุบันดังกล่าวมาแล้วนี้ จะเห็นได้ว่าการไหว้ครูสมัยหลังได้เปลี่ยนไปจากการไหว้ครูสมัยแรกหลายประการ เช่นเปลี่ยนการไหว้ครูตอนนำเด็กไปฝากให้เริ่มเรียนหนังสือกับครูมาเป็นพิธีไหว้ครูประจำปี, มีบทสวดไหว้ครูเป็นกึ่งจะลักษณะ, มีพิธีรีตองต่าง ๆ มากมาย เป็นต้น แต่หลักการหรือสาระสำคัญของการไหว้ครูยังคงเป็นแบบเดิมอยู่ ซึ่งจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป

(2) หลักการหรือสาระสำคัญของการไหว้ครูหนังสือก็คือ การแสดงความเคารพครูบาอาจารย์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้และประพุดตนเป็นแบบอย่างอันดีงามแก่ศิษย์, การแสดงความกตัญญูรู้คุณครูบาอาจารย์ผู้มีอุปการะแก่ศิษย์ และการอาศัยมงคลอันเกิดจากการบูชาครูบาอาจารย์อันวยผลให้ศิษย์เจริญก้าวหน้าในการศึกษาและอื่น ๆ ต่อไป ครูบาอาจารย์ที่ต้องเคารพนับไหว้ นี้ แรกทีเดียวก็จะเฉพาะครูผู้ที่ได้ทำหน้าที่สั่งสอนวิชาความรู้แก่ศิษย์เท่านั้น ต่อมาจึงได้ขยายไปถึงบูรพาจารย์คือครูของครูอีกด้วย ซึ่งก็ไม่จำเป็นว่าจะต้องล่วงลับไปแล้ว แม้แต่ที่ยังมีชีวิตอยู่ก็กินความไปถึง

หลักการหรือสาระสำคัญของการไหว้ครูหนังสือนี้แตกต่างจากหลักการหรือสาระสำคัญของการไหว้ครูโขนละครพิณพาทย์, โนราชาตรี, หนัง, ช่าง, หมอยา, หมอช่าง, โหร และเวทมนตร์ ซึ่งเป็นการไหว้ครูของครู โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือครูเทพที่ถือกันว่าเป็นอาทิครูหรือครูต้นของวิชาความรู้นั้น ๆ ตามคติของศาสนาพราหมณ์ เพื่อแสดงความเคารพสักการะครูเหล่านี้ และขออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของครูมาช่วยคุ้มครองป้องกันศิษย์จากอันตรายหรือเสนียดจัญไรต่าง ๆ ตลอดจนอำนวยการให้ศิษย์ได้รับความประสิทธิหรือความสำเร็จในการใช้วิชาความรู้ นั้น ๆ ด้วยการมุ่งขออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของครูเช่นนี้ ขวนให้คิดว่านอกจากครูของครูที่เป็นครูเทพแล้ว ครูของครูที่เป็นครูมนุษย์นั้นน่าจะเป็นครูผีหรือครูที่ล่วงลับไปแล้ว

ยิ่งกว่าक्रमมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ เพราะครูผีเท่านั้นที่จะมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ได้ แต่ถ้าจะพิจารณาในแง่ที่ว่า วิชาความรู้เหล่านี้ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง เพราะเกิดจากเทพเจ้า ครูบาอาจารย์ผู้ทรงหรือสืบทอดวิชาความรู้เหล่านี้ก็ย่อมจะมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์อยู่ด้วย ดังนั้นครูของครูที่ไหว้กันในพิธีไหว้ครูจึงไม่จำกัดเฉพาะครูเทพและครูผีเท่านั้น แต่รวมถึงक्रमมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ด้วย เพียงแต่จะต้องเป็นครูของครูในพิธีไหว้ครูเท่านั้น²¹

ความแตกต่างกันในทางหลักการหรือสาระสำคัญนี้ น่าจะเนื่องมาจากอิทธิพลของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์นั่นเอง ในทางศาสนาพุทธนั้น ไม่ได้ถือว่าวิชาความรู้เกิดจากเทพเจ้า แต่เกิดจากการเรียนรู้ของมนุษย์ด้วยกันเอง จึงมิได้ถือว่าวิชาความรู้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การไหว้ครูก็เป็นเพียงการแสดง ความเคารพบูชาครูบาอาจารย์ผู้สั่งสอนวิชาความรู้แก่ศิษย์เท่านั้น เมื่อวัดเป็นแหล่งศึกษาวิชาหนังสือของไทยมาแต่โบราณ คติของศาสนาพุทธดังกล่าวจึงย่อมมีอิทธิพลต่อการไหว้ครูหนังสือเป็นธรรมดา

แต่ในทางศาสนาพราหมณ์ถือว่าวิชาความรู้เกิดจากเทพเจ้าต่าง ๆ ของพราหมณ์ วิชาความรู้จึงเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไปด้วย การเรียนหรือการใช้วิชาความรู้จะต้องไหว้ครูเพื่อขออำนาจศักดิ์สิทธิ์จากครูเสียก่อนเสมอ มิฉะนั้นจะเป็นการผิดครูเกิดโทษแก่ผู้เรียนหรือผู้ใช้ วิชาความรู้นั้นได้ และพราหมณ์หรือผู้ที่นับถือศาสนาพราหมณ์เป็นผู้สั่งสอนวิชาในละครพิณ-พาทย, โนราชาตรี, หนัง, ช่าง, หมอยา, หมอช่าง, โหร และเวทมนตร์ในประเทศรามายานาน คติเช่นนี้จึงมีอิทธิพลครอบงำการไหว้ครูของวิชาความรู้เหล่านี้ด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้การไหว้ครูแบบพุทธกับพราหมณ์จะแตกต่างกัน แต่บ้านเรานั้นพุทธกับไสย (พราหมณ์) ได้ปะปนกันมาช้านานแล้ว การไหว้ครูแบบพุทธกับแบบพราหมณ์จึงไม่อาจจะแยกจากกันโดยเด็ดขาดได้ การไหว้ครูแบบพุทธก็มีพราหมณ์เข้าไปปนอยู่ด้วย เช่นการถือฤกษ์ไหว้ครูในวันพฤหัสบดีซึ่งในทางศาสนาพราหมณ์ถือว่าเป็นครู เพราะพระพฤหัสบดีเป็นอาจารย์ของพระอินทร์และเทวดาอื่น ๆ

อีกเป็นจำนวนมากเป็นต้น ส่วนการไหว้ครูแบบพราหมณ์ก็มีพุทธเข้าไปแทรกอยู่ เช่นมีพิธีสงฆ์หรือสวดบูชาพระรัตนตรัยเสียก่อนเป็นต้น

เมื่อหลักการหรือสาระสำคัญของการไหว้ครูมีความแตกต่างกันดังนี้ การที่อาจารย์นิสิตรูปว่าครูไทยเดิมทั้งหมดในพิธีไหว้ครูนั้นคือครูเทพหรือครูผีจึงไม่ถูกต้อง

นอกจากนี้ ที่อาจารย์นิสิตรูปว่าแม่แต่พิธีไหว้ครูตามโรงเรียนที่สังกัดกระทรวงศึกษาธิการก็ยังคงรักษาการไหว้ผีเป็นหัวใจสำคัญเช่นกัน เพราะการท่องบท “องค์ใดพระสัมพุทธ...” ก็คือการสักการะพระพุทธรูป ซึ่งเป็นเทพใหญ่ที่คนไทยนับถือตนเอง ก็เป็นความเข้าใจผิด เพราะพิธีไหว้ครูในโรงเรียนสังกัดกระทรวงศึกษาธิการนั้นไม่มีการท่องบท “องค์ใดพระสัมพุทธ...” เลย มีแต่บทสวดมนต์ไหว้พระก่อนไหว้ครูที่ว่า “อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา...” เท่านั้น ซึ่งเป็นการไหว้พระพุทธรูป, พระธรรม และพระสงฆ์ตามคติของศาสนาพุทธ ไม่ใช่การไหว้เทพใหญ่เทพโตอย่างที่อาจารย์นิสิตรูปเข้าใจแต่อย่างใด²² ส่วนที่อาจารย์นิสิตรูปว่าการท่องบทบาลีแปลที่สักการะ “บูรพคณาจารย์...” คือเหล่าอาจารย์ที่ได้ล่วงไปก่อนแล้ว เป็นการรักษารูปการไหว้ผีเป็นหัวใจสำคัญของพิธีไหว้ครูด้วยกันก็ไม่น่าจะถูกต้อง เพราะบูรพคณาจารย์ในที่นี้หมายถึงอาจารย์คืออาจารย์ของอาจารย์ ซึ่งไม่จำเป็นว่าจะต้องล่วงลับไปแล้ว เพียงแต่เป็นครูของครูเท่านั้น และคำสวดไหว้ครูภาษาไทยในตอนต่อมาก็มีการสักการะ “ทั้งท่านผู้ประสาวิชา อบรมจริยา แก่ข้าในกาลปัจจุบัน...” อยู่ด้วย จึงเป็นการไหว้ทั้งครูของครูและครูผู้สั่งสอนวิชาความรู้ในปัจจุบัน ไม่ได้เป็นการรักษารูปการไหว้ผีเป็นหัวใจสำคัญของพิธีไหว้ครูอย่างที่อาจารย์นิสิตรูปเข้าใจ

การให้นักเรียนนำดอกไม้ธูปเทียนไปกราบครูมนุษย์แทนที่จะไปถวายพระพุทธรูปหรือรูปบูรพาจารย์นั้น ก็ไม่ใช่การทำผิดหลักการหรือสาระสำคัญของการไหว้ครูเพราะเปลี่ยนจากการไหว้ผีมาเป็นการไหว้คนอย่างที่อาจารย์นิสิตรูปเข้าใจ เพราะการไหว้ครูหนังสือของไทยเป็นการไหว้ครูแบบพุทธอันมีหลักการหรือสาระสำคัญอยู่ที่การไหว้ครูของครูและครูปัจจุบัน ไม่ใช่การไหว้ครูเทพหรือครูผีอย่างในการไหว้ครูของวิชาความรู้สาขาอื่น ๆ เพียงแต่การให้นักเรียนนำดอกไม้ธูปเทียนไปกราบครูมนุษย์อาจจะขัดกับเนื้อหาของบทสวดไหว้ครูที่ไหว้ทั้งครูของครูและครูปัจจุบัน คือเท่ากับไหว้แต่ครูปัจจุบันแต่ไม่ได้ไหว้ครูของครูนั่นเอง

อันที่จริงแบบพิธีไหว้ครูในโรงเรียนที่กรมสามัญศึกษากำหนดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2486 นั้น ได้กำหนดให้นักเรียนที่ถือพานดอกไม้ 4 คนขึ้นไปบนเวที นำพานดอกไม้ไปวางยังโต๊ะเล็กหน้าบูชารูปพระพุทธรูป แล้วกราบลงพร้อมกัน 3 ครั้ง ถอยออกมาทำความเคารพผู้เป็นประธานในพิธี แล้วลงจากเวทีกลับที่เดิม และให้นักเรียนที่ถือธูปเทียน 4 คนทำเช่นเดียวกัน เว้นระยะห่างกันพองาม ทำสลับกันไปดังนี้จนครบจำนวนนักเรียนที่ถือพานดอกไม้และธูปเทียน ซึ่งเป็นการสอดคล้องกับบทสวดไหว้ครูที่อยู่แล้ว คือไหว้ทั้งครูของครู และครูปัจจุบันโดยผ่านการไหว้พระพุทธรูป(กราบ 3 ครั้ง) อันเป็นวิธีที่แยบยลดีมาก²³ แต่ต่อมาเกิดไม่เข้าใจวิธีการนี้ จึงเปลี่ยนไปให้นักเรียนนำพานดอกไม้และธูปเทียนไปมอบให้แก่ประธานในพิธีแล้วกราบ 1 ครั้ง และภายหลังเกิดเกรงว่าประธานในพิธีจะเหนื่อยและเสียเวลามาก จึงเกณฑ์ให้ตัวแทนครูหลาย ๆ คนขึ้นมานั่งรับพานดอกไม้ธูปเทียนและรับกราบจากนักเรียน

ด้วย พิธีไหว้ครูเลยผิดเพี้ยนมาตราบนานเท่าทุกวันนี้²⁴

(3) พิธีไหว้ครูในมหาวิทยาลัยปัจจุบันก็เช่นเดียวกับพิธีไหว้ครูในโรงเรียนคือยังรักษาลักษณะหรือสาระสำคัญของการไหว้ครูหนังสือไทยโบราณไว้ได้ ไม่ได้ขัดกับจิตใจของการไหว้ครูแบบเก่าอย่างที่อาจารย์นิธิเข้าใจ แม้ว่าจะมีความผิดเพี้ยนเช่นเดียวกับพิธีไหว้ครูในโรงเรียนที่ให้นักศึกษานำพานดอกไม้และรูปเทียนไปมอบให้แก่อาจารย์และกราบอาจารย์ ซึ่งขัดกับบทสวดไหว้ครู ก็เป็นเรื่องเล็กน้อยที่น่าจะแก้ไขให้ถูกต้องได้โดยไม่ยากนัก หลักการหรือสาระสำคัญของการไหว้ครูหนังสือของไทยนั้นยังคงมีความสอดคล้องกับการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยอยู่ เพราะเป็นการไหว้ครูแบบพุทธซึ่งมีเหตุผลและสะท้อนถึงความเป็นไทยได้เป็นอย่างดี จึงควรจะอนุรักษ์ไว้เพื่อสร้างสรรค์และจรรโลงความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างครูกับศิษย์ดังที่เคยเป็นมาในอดีต ไม่มีความจำเป็นต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่อย่างที่อาจารย์นิธิเสนอแต่อย่างใด

การที่พิธีไหว้ครูในมหาวิทยาลัยเกิดปัญหานั้นไม่ใช่เพราะครูบาอาจารย์ในปัจจุบันเรียกร้องการสักการะจากศิษย์สูงกว่าแต่ก่อนอย่างที่อาจารย์นิธิวิเคราะห์ แต่เป็นเพราะระบบการศึกษาในปัจจุบันได้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ผันแปรไปจากเดิมคือครูบาอาจารย์ในปัจจุบันได้กระทำตนเหินห่างไปจากความเป็นครูที่ดีงามในอดีตจนศิษย์ต้องถูกข่มขู่มาวิพากษ์วิจารณ์ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอให้เปลี่ยนแปลงลักษณะของพิธีไหว้ครูในมหาวิทยาลัยของอาจารย์นิธิก็มีบางส่วนที่น่าจะนำมาเสริมพิธีไหว้ครูในมหาวิทยาลัยให้สมบูรณ์ขึ้น กล่าวคือ :

- การขยายเวลาของพิธีไหว้ครูให้กินเวลาทั้งวันเพื่อให้ครูและศิษย์ได้มีโอกาสร่วมความสัมพันธ์อันดีต่อกันนั้นเป็นสิ่งที่น่าจะทำ แต่ไม่จำเป็นต้องแยกพิธีไหว้ครูไปตามภาควิชา ควรจะทำพิธีไหว้ครูร่วมกันทั้งมหาวิทยาลัยแล้วจึงแยกกันไปทำกิจกรรมที่จะสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างครูกับศิษย์ในคณะหรือภาควิชาต่าง ๆ ต่อไป

- การให้ครูไหว้บูรพาจารย์หรือครูของครูร่วมกับศิษย์ในพิธีไหว้ครูด้วยกันน่าจะทำเพราะครูบาอาจารย์ในมหาวิทยาลัยไม่มี “วันครู” อย่างครูในโรงเรียนสังกัดกระทรวงศึกษาธิการไว้สำหรับไหว้ครูของตนโดยเฉพาะ มิฉะนั้นจะกลายเป็นว่าครูบาอาจารย์ในมหาวิทยาลัยไม่มีครูจึงไม่ต้องไหว้ครูของตน ซึ่งเป็นเรื่องพิกลมากทีเดียวสำหรับสังคมไทย

- การนำรูปของบูรพาจารย์หรือครูของครูมาตั้งในพิธีไหว้ครูเพื่อให้ศิษย์ได้กราบไหว้ด้วยนั้นก็เป็นที่ดี เพราะจะทำให้ภาพของบูรพาจารย์ที่ไหว้กันในพิธีไหว้ครูเป็นรูปธรรมขึ้น แต่ก็ควรจะระมัดระวังในการคัดเลือกและพิจารณาให้ทั่วถึง เพื่อให้ได้บุคคลที่ดีเด่นจริง ๆ จำนวนหนึ่งที่สามารถเป็นตัวแทนของบูรพาจารย์ทั้งหลายได้อย่างแท้จริง

กล่าวโดยสรุป บทความของอาจารย์นิธิเกิดจากความปรารถนาดีที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวเกี่ยวกับการไหว้ครูในขณะนี้ แต่เนื่องจากได้วิเคราะห์พิธีไหว้ครูในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยโดยอาศัยต้นแบบ หรือแนวเทียบที่ไม่ถูกต้อง จึงทำให้ข้อวิจารณ์ต่าง ๆ ของบทความนี้ผิดพลาดไปด้วยอย่างน่าเสียดาย แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ข้อเสนอให้เปลี่ยนแปลงลักษณะของพิธีไหว้ครูในมหาวิทยาลัยของอาจารย์นิธิบางส่วนก็น่าจะนำมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์แก่พิธีไหว้ครูในมหาวิทยาลัยได้เป็นอย่างดี

การไหว้ครูซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวไทยเราทุกคนคุ้นเคยกันดีอยู่แล้ว คุณเห็น ๆ ก็เป็นเรื่องหน้าปากคอกแต่ครั้งนั้นจะเอาจริงเอาจังเข้าก็เป็นเรื่องสับสนวุ่นวายไม่น้อย การค้นหาแก่นแท้ของการไหว้ครูด้วยการหันกลับไปศึกษาของแก่นนั้นย่อมเป็นแนวทางการแก้ปัญหาที่ถูกต้อง แต่ก็ต้องกระทำอย่างละเอียดถี่ถ้วนไม่

ด่วนสรุปอะไรลงไปง่าย ๆ มิฉะนั้นก็จะกลายเป็นการสร้างอดีตเทียมขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นการทำลายสิ่งที่ดีอยู่แล้วในปัจจุบันโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และไม่อาจสร้างสรรค์ปัจจุบันด้วยรากฐานของสังคมเราเองได้เลย ●

เชิงอรรถ

1. พระยาโกมารกุลมนตรี, รวบรวม, *โคลงหายและวิเศษนา* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2503), หน้า 165 - 166.

2. พระราชวรมณี(ประยูร ชาญโคต), *ธรรมานุชีวิต* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2527), หน้า 61 - 62.

3. พุทธทาสภิกขุ, *ศึกษาตัวชีวิตคือการเลื่อนขั้นตัวเอง* (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2515), หน้า 153 - 157.

4. *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 181.

5. พระยาอินทรมนตรี, *คำแปลปาฐกถาพิเศษแสดงที่สามัคยาจารย์สโมสรสถานเรื่องการศึกษาเกี่ยวกับจริยและศาสนา* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมวิชาธิการ, 2473), หน้า 18 - 19.

6. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เทศนาเสือป่า 17 กันท์*, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รตท.ขุนจิตต์จัญญ (จิตต์ จารุภักดิ์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 20 มิถุนายน 2504, หน้า 84 - 86.

7. *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 86 - 87.

8. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, *วชิรญาณวงศ์เทศนา, คณะธรรมยุตพิมพ์* โดยเสด็จพระราชกุศลในการพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส 26 เมษายน 2503, หน้า 294.

9. *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 298.

10. *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 301.

11. *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 301 - 302.

12. หอสมุดแห่งชาติ, *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน*, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2513), หน้า 949 - 950.

13. พระยาปริยัติธรรมธาดาและพระยาศรีสุนทรโวหาร, *โบราณศึกษาและวิธีสอนหนังสือไทย*, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางพวงเพ็ชร เอี่ยมสกุล ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 19 พฤศจิกายน 2502, หน้า 46.

14. เสฐียรโกเศศ, *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษา*

เรื่องประเพณีไทย (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2514), หน้า 454 - 455.

15. กรมศิลปากร, *ประเพณีการบวช* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2520), หน้า 17 - 35.

16. อังโน : เอกวิทย์ ณ ถลาง, "ประเพณีการไหว้ครู", *คุรุปริทัศน์*, ปีที่ 10, พฤษภาคม 2528, หน้า 68 - 69.

17. เปลื้อง ณ นคร, "ครูชาติและความเปลี่ยนแปลงโดยประสบการณ์และทัศนะของข้าพเจ้า", *อักษรศาสตร์*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1, 2525, หน้า 31.

18. *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 32 - 33.

19. อังโน : เอกวิทย์ ณ ถลาง, *เรื่องเดิม*, หน้า 69.

20. ผู้ที่สนใจในรายละเอียดโปรดดู : เอกวิทย์ ณ ถลาง, *เรื่องเดิม*, หน้า 69 - 70. วิทย์ เทียงบูรณธรรม, รวบรวม, *บทสวดมนต์* (กรุงเทพฯ : บำรุงสาส์น, 2527), หน้า 25 - 32.

21. ผู้ที่สนใจในรายละเอียดโปรดดู : ธนิต อยู่โพธิ์, รวบรวม, *พิธีไหว้ครูตำราครอบไขนละคอน* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2502). เทพย์ สาริกบุตร, รวบรวม, *พระคัมภีร์พระเวท*, ฉบับปฐมบรรพ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อุตสาหกรรมการพิมพ์, 2501), หน้า 50 - 70. *พระเศวตวชิรพาหน*, กระทรวงมหาดไทยพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์ตรี พระยาเพ็ชรพิไลยศรีสวัสดิ์(แม่นัน วสันตสิงห์) ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส 29 พฤศจิกายน 2505, หน้า 104. พระยาราชเสนา, *บทความบางเรื่องและพจนานุกรมฉบับเพิ่มเติม*, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาราชเสนา(ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ณ เมรุวัดโสมนัสสวรวิหาร 22 พฤษภาคม 2517, หน้า 55 - 73.

22. โปรดดู : เอกวิทย์ ณ ถลาง, *เรื่องเดิม*, หน้า 69 - 70. วิทย์ เทียงบูรณธรรม, *เรื่องเดิม*, หน้า 25 - 32.

23. เอกวิทย์ ณ ถลาง, *เรื่องเดิม*, หน้า 69 - 70.

24. วิทย์ เทียงบูรณธรรม, *เรื่องเดิม*, หน้า 30.